

RÄTTVISA MÅL

- SÅ NÅR VI DIT!

en rapport av Göran Eklöf

Miljöförbundet Jordens Vänner
Friends of the Earth Sweden

Innehåll

Förord.....4

Sammanfattning.....6

Bakgrund.....8

Miljömålssystemet.....8

De 16 svenska miljömålen.....9

Sveriges politik för global utveckling, PGU.....10

Det saknade miljömålet.....11

Rapportens syfte och begränsningar.....14

Perspektiv och utgångspunkter.....16

Våra ekologiska fotavtryck och det rättvisa miljöutrymmet.....17

”Påverkansfär” och inflytande – var kan Sverige göra störst skillnad?.....17

Konsumtionsperspektivet – styrkor och begränsningar.....18

Handlingsutrymme – solidaritet och juridiska gränser.....18

Att nå avsedd effekt med minst biverkningar.....18

Förslag till etappmål och överordnad strategi.....20

Ett nytt etappmål om konsumtionens miljöeffekter.....20

Åtgärdsstrategier för prioriterade produktgrupper.....20

Konsumtionens miljöeffekter i andra delar av miljömålssystemet.....20

Styrmedel och åtgärdsförslag allmänt.....22

Regleringar.....22

Ekonomiska styrmedel.....23

Kunskap, information och stöd till frivilliga initiativ.....23

Sverige som internationell aktör.....25

Åtgärdsförslag för produktgrupper.....28

Bomull.....28

Ruta: Vatten.....29

Livsmedel.....29

Skogsprodukter.....32

Ruta: Klimat.....33

Elektronik.....34

Vägen framåt.....36

Bilaga 1: MJV:s förslag till nytt miljö kvalitetsmål.....37

Miljöförbundet Jordens Vänner (MJV) är en parti-politiskt och religiöst obunden ideell förening som arbetar för miljö och solidaritet.

Föreningen verkar för en rättvis fördelning av jordens resurser, för fred samt ett ekologiskt hållbart och mänskligt samhälle där djur omfattas av hänsyn, medkänsla och respekt. Vi värnar om demokrati, folkrörelsesamarbete, jämlikhet mellan könen och kulturell mångfald.

MJV för en samhällskritisk debatt och är miljörelsens radikala röst. Vi arbetar lokalt, nationellt och internationellt:

... för en ekologisk, hållbar utveckling och en rättvis fördelning av jordens resurser.

... med aktioner och projekt för ett miljövänligt och jämlikt samhälle.

... för att förändra den ekonomiska världsordningen till att bygga på solidaritet och ekologisk hållbarhet.

Miljöförbundet Jordens Vänner är den svenska grenen av Friends of the Earth International, världens största demokratiska miljöorganisation med drygt 2 miljoner medlemmar runt om i världen.

Text: Göran Eklöf

Formgivning: Karin Didring, Didring Ord & Bild

Rapporten är producerad med ekonomiskt stöd av Miljömålsrådet.

© Miljöförbundet Jordens Vänner

Tryckt hos Exaktaprinting i Malmö, september 2010

ISBN :978-91-978196-5-7

Förord

Miljöförbundet Jordens Vänner (MJV) insåg redan tidigt att en aspekt saknades i det svenska miljömålsarbetet, den som syftar till att minska den miljöpåverkan som svensk konsumtion orsakar i andra länder. 2003 startade vi därför inom MJV ett opinionsarbete kring det vi kallade Det saknade miljömålet. Med medel från Konsumentverket kunde vi ge ut boken med samma namn, med ett antal fallstudier samt förslag på ett nytt miljö kvalitetsmål. 2007 lyfte vi samma frågor inför den fördjupade utvärderingen av miljömålsarbetet i skriften Rättvisa Mål. I den reviderade upplagan av Det saknade miljömålet (2009) tog vi ett djupare grepp om klimatproblematiken. Samtliga skrifter fokuserade på att beskriva miljöeffekterna av svensk konsumtion, men förutom det 17:e målet innehöll de få konkreta förslag om åtgärder och styrmedel.

Allt detta arbete har möjliggjorts av att MJV har deltagit med representation i Miljömålsrådet sedan detta inrättades. Det har varit en mycket stor tillgång att på det sättet kunna följa och påverka den miljöpolitiska processen i Sverige.

Vi tror och hoppas att vi med vårt opinionsarbete och våra skrifter har lyckats utöva en viss påverkan angående vikten av att titta utanför Sveriges gränser. Vi ser med stor tillfredsställelse att de internationella aspekterna har fått allt större uppmärksamhet i det svenska miljöarbetet. Miljövårdsberedningens rapport Tillväxt och miljö i globalt perspektiv var ett bra initiativ som dock fick alldeles för lite uppmärksamhet och spridning. Det var först Naturvårdsverkets rapport Konsumtionens klimatpåverkan (2008) som gav frågan en större spridning.

Både miljömålsutredningen 2009 och den därpå följande miljömålspropositionen gav utrymme åt internationella aspekter på det svenska miljöarbetet. Temadelen av 2010 års de Facto behandlar svensk konsumtions miljöpåverkan i andra länder och i en särskild rapport som utkommer under hösten 2010 görs fördjupningar i ämnet.

Det är naturligtvis bra att frågan belyses och kartläggs, att beräkningsmodeller för hur vår miljöpåverkan i andra länder ska mätas tas fram. Men det är viktigt att inte fastna alltför länge i utredningar och kartläggningar. Det finns redan tillräckligt med kunskap om sakernas tillstånd för att börja söka vägar framåt. Det är kort sagt dags att ta nästa steg, dags att gå från ord till handling.

Mot den bakgrunden ger vi ut den här rapporten, med anslag från det dessvärre nyligen nedlagda Miljömålsrådet, med förslag och exempel på genomförbara styrmedel och åtgärder för att minska vår miljöpåverkan utomlands. Vi ger uppmärksamhet åt hur viktigt det är att knyta ihop miljöpolitiken och politiken för global utveckling (PGU) för att nå bästa möjliga resultat.

Vi är stolta över att ha kunnat knyta en kunnig expert, Göran Eklöf, till uppdraget och vi överlämnar med varm hand rapporten till myndigheter, beslutsfattare och politiker som en kunskapskälla att ösa idéer och inspiration ur!

Miljöförbundet Jordens Vänner Miljömålsutskott
Anna Jonsson, Anna Mattsson, Björn Möllersten

Sammanfattning

Svenskarnas konsumtion av varor och tjänster ökar stadigt. En allt större del av konsumtionsvarorna produceras i utvecklingsländer – alltför ofta till priset av överutnyttjade naturresurser och förorenad miljö, eller under hälsofarliga och socialt undermåliga arbetsförhållanden.

1999 fattade riksdagen beslut om Sveriges nationella miljö kvalitetsmål, och om ett system för uppföljning och utvärdering. De 16 målen beskriver de kvaliteter eller tillstånd i den svenska miljön som skall uppnås inom loppet av en generation.

Fyra år senare antog riksdagen Sveriges politik för global utveckling, PGU. Enligt PGU ska Sveriges politik inom alla områden samverka för att främja en rättvis och hållbar global utveckling. Politiken ska präglas av ett rättviseperspektiv och av fattiga människors intressen och behov. PGU har dock ännu inte fått något genomslag i arbetet med miljömålen, som fortfarande bara marginellt berör frågan om Sveriges påverkan på miljön utanför landets gränser.

Luckan i systemet uppmärksammades tidigt på flera håll. Miljömålsrådet och Miljövårdsberedningen har båda argumenterat för att miljömålssystemet måste integrera den svenska konsumtionens miljöpåverkan utomlands. Miljöförbundet Jordens Vänner (MJV) presenterade redan 2004 ett förslag om förslag om ett 17:e miljömål, *Begränsad miljöpåverkan i andra länder*.

I den proposition om miljömålen som presenterades våren 2010 tar regeringen ett litet steg i rätt riktning. Regeringen föreslår ett nytt generationsmål som innebär att de stora miljöproblemen i Sverige ska lösas ”utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem utanför Sveriges gränser”. Det grundläggande problemet med de effekter utomlands som vår nuvarande produktion, konsumtion och livsstil redan orsakar täcks dock inte in av denna skrivning. Regeringen lägger inte heller fram några förslag till åtgärder eller strategier för att uppnå målet.

Denna rapport utgår istället från den mer långtgående ambitionen att minimera miljöpåverkan utomlands av svensk konsumtion. Rapporten diskuterar de principer en strategi för att minska den svenska konsumtionens miljöpåverkan globalt bör bygga på, och lägger även fram förslag till ett antal generella och specifika åtgärder.

En viktig utgångspunkt är att svenskarnas samlade resursförbrukning och miljöpåverkan – vårt *ekologiska fotavtryck* – måste anpassas till en nivå som skulle vara långsiktigt hållbart även om alla andra människor levde på samma vis. Konsumtionen måste med andra ord hålla sig inom svenskarnas *rättvisa miljörymme*.

För att en strategi för en hållbar konsumtion ska bli effektiv bör insatserna i första hand rikta in sig på de områden där Sverige har den högsta graden av inflytande och möjligheter att påverka dessa miljöeffekter. Samtidigt är det av största vikt att – i linje med Sveriges politik för global utveckling – säkerställa att de åtgärder som görs för den globala miljön också respekterar och stärker fattiga människors rättigheter och intressen.

MJV:s förslag om att komplettera de befintliga miljömålen med målet *Begränsad miljöpåverkan i andra länder* är fortfarande angeläget. Men även utan denna komplettering bör det generationsmål regeringen föreslår kompletteras med etappmålet att Sverige senast 2015 ska ha antagit och börjat verkställa en samlad strategi för hållbar konsumtion och produktion.

Det finns fortfarande stora kunskapsluckor när det gäller hur svensk konsumtion påverkar miljön i andra länder. Ett omfattande arbete pågår både för att samla in och analysera statistik och för att vidareutveckla verktyg och begrepp som kan bidra till att öka förståelsen för vad som behöver göras. Allt detta är viktigt. Men vi kommer aldrig att kunna få en fullständig bild av den svenska konsumtionens miljöeffekter, och vi vet redan tillräckligt för att kunna börja minska miljöpåverkan av vår konsumtion på en rad olika områden.

Rapporten föreslår att det parallellt med kunskapsuppbyggnaden behöver tas fram åtgärdsstrategier för de miljöeffekter den svenska konsumtionen inom ett urval prioriterade varugrupper ger upphov till i utvecklingsländer. Rapporten presenterar och diskuterar även ett antal förslag till prioriterade produktgrupper – bland annat bomull, livsmedel och elektroniska produkter – samt ansatser och element som kan ingå i sådana strategier. Förslagen är av nödvändighet ofullständiga och skissartade, och ska som helhet snarast betraktas som illustrativa. Likväl finns där även förslag som kan omsättas mer eller mindre omgående.

Rapporten betonar särskilt vikten av att strategierna måste utarbetas i nära samverkan med företrädare för dem som berörs i producentländerna: förutom myndigheter även producenter, anställda och annan lokalbefolkning som exempelvis påverkas av utsläpp, resursanvändning och ändrade försörjningsmöjligheter.

Bakgrund

Svenskarnas konsumtion av varor och tjänster ökar stadigt. En allt större del av konsumtionsvarorna produceras i utvecklingsländer – alltför ofta till priset av överutnyttjade naturresurser och förorenad miljö, eller under hälsofarliga och socialt undermåliga arbetsförhållanden.

År 2003 antog riksdagen Sveriges politik för global utveckling, PGU. Enligt PGU ska Sveriges politik inom alla områden samverka för att främja en rättvis och hållbar global utveckling.

PGU har dock ännu inte fått genomslag i målen för Sveriges nationella miljöarbete. Där har miljökonsekvenserna av svensk konsumtion relevans bara i den utsträckning konsumtionen påverkar miljötillståndet i Sverige.

Miljömålssystemet

De svenska miljömålen är unika i världen. Inget annat land har, såvitt bekant, byggt upp ett relativt heltäckande system med nationella miljö kvalitetsmål och konkreta, uppföljningsbara delmål. Grunden till systemet lades i april 1999, då riksdagen fattade beslut om 15 nationella miljö kvalitetsmål, och om ett system för uppföljning och utvärdering. De 15 målen kompletterades 2005 med ett sextonde. Målen beskriver de kvaliteter eller tillstånd i den svenska miljön som skall uppnås inom loppet av en generation.

Men bortsett från mål 1 om klimatet och mål 5 om ozonskiktet, som med nödvändighet har ett globalt perspektiv, så förbigår systemet frågan om Sveriges påverkan på miljön utanför landets gränser. Under målet *En god bebyggd miljö* talas visserligen också om ”global miljö”, och i miljö kvalitetsmålet *Ett rikt växt- och djurliv* finns en precisering som anger att Sverige aktivt ska delta i det internationella miljö samarbetet, men i delmål och åtgärder återspeglas detta knappast.

Luckan i systemet uppmärksammades redan i Miljö-

målsrådets första utvärdering av miljö målsarbetet 2004: ”De nationella miljö kvalitetsmålen tar inte hänsyn till Sveriges miljö påverkan i andra länder. När produktionen av varor och livsmedel förflyttas till andra delar av världen flyttas också den miljö påverkan produktionen innebär till dessa länder.” Miljö målsrådet föreslog att ”ett långsiktigt arbete bör initieras för att klargöra hur varor och tjänster som importeras påverkar miljön. Detta kan ske bl.a. genom att driva frågan i berörda internationella fora.”¹ Något sådant förslag fördes dock inte fram i den proposition som regeringen presenterade våren 2005 – trots att man i propositionen konstaterar att miljö målsarbetet skall vara en integrerad del i ”regeringens samlade politik för utveckling och välfärd” (se det följande avsnittet om PGU)².

Frågan fortsatte dock att resas. Miljö värdsberedningen föreslog i sitt underlag till en utredning om global tillväxt och miljö som aviserades i miljö målspropositionen våren 2005 (men som aldrig blev av) att:

*”Det svenska miljö målsarbetet bör ta hänsyn också till miljö påverkan i andra länder orsakad av svensk konsumtion och därmed skapa ett föredöme för hur globala frågor kan integreras i nationellt arbete.”*³

Rapporten innehöll även ett antal konstruktiva förslag till hur miljö effekterna utomlands av svensk konsumtion skulle kunna minskas. Flera av dessa förslag tas upp i kapitlet om styrmedel och åtgärdsförslag.

Våren 2008 överlämnade Miljö målsrådet sin andra utvärdering till regeringen.⁴ Här lyfts behovet av att belysa internationella perspektiv, inklusive frågan om miljö påverkan i andra länder till följd av svensk konsumtion, fram långt mer än tidigare. Även betydelsen av att belysa konsumtions- och produktionsmönster betonas mer. Miljö målsrådet går nu ett steg längre än i den första utvärderingen, och föreslår att det skall utredas ”hur miljö målens internationella koppling kan synliggöras, följas upp och utvärderas i miljö målssystemet”.

De 16 svenska miljömålen

1. Begränsad klimatpåverkan
2. Frisk luft
3. Bara naturlig försurning
4. Giftfri miljö
5. Skyddande ozonskikt
6. Säker strålmiljö
7. Ingen övergödning
8. Levande sjöar och vattendrag
9. Grundvatten av god kvalitet
10. Hav i balans samt levande kust och skärgård
11. Myllrande våtmarker
12. Levande skogar
13. Ett rikt odlingslandskap
14. Storslagen fjällmiljö
15. God bebyggd miljö
16. Ett rikt växt- och djurliv

Konkret föreslås att SCB ska ges i uppdrag att utveckla särskilda indikatorer som mäter miljöpåverkan i andra länder till följd av svensk konsumtion. Utvärderingen framhåller även att Sveriges ”export” av miljöproblem, som exempelvis nyttjandet av ekosystemtjänster i andra länder för mat- och energiproduktion, förtjänar större uppmärksamhet.

Utvärderingen följdes upp genom att regeringen tillsatte en utredning med uppdrag att föreslå förändringar i miljömålssystemets struktur och organisation i syfte att förenkla och effektivisera systemet, och ”vid behov lämna förslag om bl.a. hur miljöproblemens internationella karaktär kan beaktas”.⁵

Utredningen föreslog även att ett nytt övergripande generationsmål för miljömålsarbetet skulle antas. Förslaget lyder:

Det övergripande målet för miljöpolitiken är att till nästa generation lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen i Sverige är lösta.

Till detta föreslogs ett antal strecksatser om innebörden av målet, varav den sista är:

- Konsumtionen av varor och tjänster i Sverige orsakar så små miljö- och hälsoproblem som möjligt oberoende av var i världen den motsvarande produktionen är lokaliserad.

18 mars 2010 presenterade regeringen sin proposition om det fortsatta arbetet med miljömålssystemet, *Svenska miljömål – för ett effektivare miljöarbete*.⁶ Regeringen föreslår ett nytt generationsmål i stort sett i enlighet med Miljömålsutredningens förslag ovan. Till själva målet fogas dock en ny bisats, så att förslaget lyder:

Det övergripande målet för miljöpolitiken är att till nästa generation lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen i Sverige är lösta, utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem utanför Sveriges gränser.

Den tidigare nämnda strecksatsen har också kapats, och lyder i regeringens förslag:

- Konsumtionen av varor och tjänster i Sverige orsakar så små miljö- och hälsoproblem som möjligt.

Det kan synas som ett framsteg att den internationella kopplingen, jämfört med Miljömålsutredningen, lyfts från en strecksats och in i själva generationsmålet. Men på vägen har en viktig förskjutning i betydelsen skett. Med en ”rak” överföring av innebörden i utredningens strecksats till det övergripande målet skulle den nya

bisatsen kunnat lyda ”... samtidigt som svensk miljö- och hälsopåverkan i andra länder minimeras”. Men vad regeringen föreslår är endast att våra ansträngningar för att lösa problemen i Sverige inte får leda till ökade problem på annat håll. Det grundläggande problemet med de effekter utomlands som vår nuvarande produktion, konsumtion och livsstil redan orsakar täcks inte in av denna skrivning.

I en gemensam motion med anledning av propositionen föreslår Miljöpartiet, Socialdemokraterna och Vänsterpartiet att generationsmålet ska lyda: ”Det övergripande målet för miljöpolitiken är att till nästa generation lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen i Sverige är lösta, samtidigt som svensk miljö- och hälsopåverkan i andra länder minskar.”⁷

I Miljömålsrådets årsrapport 2010 görs, utöver den årliga uppföljningen av de 16 miljömålen, en första ansats till att beskriva hur svensk konsumtion påverkar miljön i andra länder.⁸ Den korta översikten – ca en sida per ämnesområde för klimat, kemikalier, luft, markanvändning och vatten – ska senare under året kompletteras med en utförligare studie i Naturvårdsverkets och Kemikalieinspektionens regi. Ambitionen med båda publikationerna begränsar sig dock till att beskriva läget, de presenterar varken mål eller strategier för att minska miljöpåverkan utomlands av konsumtionen i Sverige. Miljömålsrådet uttrycker dock återigen sin uppfattning att denna dimension bör ingå i det svenska miljömålssystemet.

Sveriges politik för global utveckling, PGU

I december 2003 antog riksdagen Sveriges politik för global utveckling, PGU. Målet för den samlade politiken är att alla politikområden ska bidra till en rättvis och hållbar global utveckling. För att göra politiken mer utvecklingsfrämjande behöver samstämmigheten mellan olika svenska politikområden stärkas. Målkonflikter bör tydliggöras och bli föremål för medvetna och övervägda val.⁹

Politiken skall präglas av ett rättighetsperspektiv, vilket innebär att människors rättigheter skall utgöra grund för de åtgärder som vidtas för en rättvis och hållbar utveckling. Demokrati, jämställdhet och barnets rättigheter lyfts särskilt fram. Vidare skall politiken också präglas av *de fattigas perspektiv*, vilket innebär att fattiga människors behov, intressen och förutsättningar skall vara utgångspunkt i strävandena mot en rättvis och hållbar utveckling.

Ett hållbart nyttjande av naturresurserna och omsorg om miljön är ett av de sex huvuddrag som ska främjas av

och prägla politiken. Politiken skall därutöver inriktas på områden där nya krav ställs på helhetssyn och samverkan, exempelvis värnandet av globala gemensamma nyttigheter.

Miljöpolitiken, handelspolitiken och jordbrukspolitiken nämns som exempel på områden där åtgärder skall utformas på ett sätt som främjar global utveckling. När riksdagen behandlade regeringens proposition om PGU identifierades även konsumentpolitiken som ett viktigt verktyg i arbetet.

I propositionen konstateras att överkonsumtion i såväl rika som fattiga länder och åtföljande inskränkningar i miljöutrymmet inte sällan sker på bekostnad av fattiga människors resurser och behov. Strävan mot hållbara produktions- och konsumtionsmönster är därför en viktig del i politiken för global utveckling, både på nationell och internationell nivå. Bland annat betonas att Sverige ska stödja arbetet med att följa upp beslutet som fattades vid FN:s världstoppmöte om hållbar utveckling i Johannesburg 2002 om ett tioårigt ramverk för åtgärder kring detta.

Med tanke på att huvudsyftet med PGU är att öka samstämmigheten i politiken kan det dock tyckas anmärkningsvärt att varken propositionen eller utrikesutskottets betänkande innehåller någon som helst referens till miljömålssystemet.

2008 aviserade Alliansregeringen en ”nystart” och ett förnyat fokus i genomförandet av politiken för global utveckling.¹⁰ Grunderna för PGU ligger däremot fast i enlighet med riksdagens tidigare beslut.

Regeringen identifierar sex globala utmaningar som ställs i fokus utifrån bedömningen att de är centrala för att nå målet om att bidra till en rättvis och hållbar global utveckling, och där Sverige anses ha möjlighet att bidra på ett effektivt sätt. En av dessa utmaningar är *Klimatförändringar och miljöpåverkan*. I sin beskrivning av utmaningen hävdar regeringen att miljömålsarbetet integrerar ”ett tydligt utvecklingsperspektiv”, men det är också det enda som sägs om miljömålssystemet. Hållbara eller förändrade konsumtions- och produktionsmönster omnämns på ett fåtal ställen, men då främst i anslutning till svensk teknikexport eller olika former av stöd till utvecklingsländerna.¹²

Däremot finns implicita kopplingar – utöver det svenska utvecklingssamarbetet – mellan de svenska miljömålen och den nya inriktningen för PGU i åtminstone två av de tre fokusområden som identifierats under utmaningen om klimat och miljö: *Klimat: anpassning och utsläppsminskningar* och *Kemikaliehantering*. Bland annat ska Sverige

vara pådrivande för en ambitiös klimatpolitik inom EU och i FN-processen kring hållbar konsumtion och produktion, samt verka inom EU för en stark lagstiftning och god tillämpning av kemikaliepolitiken för att på så vis begränsa användningen av farliga kemikalier.

Å andra sidan innebär nyordningen att några specifika mål som tidigare knöt ihop miljöpolitiken i Sverige med utvecklingen i andra länder nu fallit bort, t ex *Att en omställning ska ske till ett hållbart samhälle* och *Att få genomslag internationellt för samstämmighet mellan miljö- och utvecklingspolitik*.

I regeringens senaste PGU-skrivelse¹¹ nämns miljömålen inte alls, trots att skrivelsen presenterades samma dag som regeringens miljömålsproposition (i den senare omnämns PGU endast i förbigående i anslutning till målen *Begränsad klimatpåverkan* och *God bebyggd miljö*). Däremot redovisas även här en del åtgärder som är relevanta för miljömålen internationella dimensioner: exempelvis nåddes under 2009 internationella överenskommelser om utfasningen av vissa långlivade och farliga kemikalier, om utökad information om varors innehåll av farliga ämnen, och om att inleda förhandlingar om en kvicksilverkonvention. Regeringen lyfte under året även frågan om matens klimatpåverkan.

Det saknade miljömålet

Miljöförbundet Jordens Vänner, MJV, har länge drivit på för att överbrygga glappet mellan det globala rättviseperspektivet i PGU och miljömålssystemets snäva fokus på nationella miljökvalitetsindikatorer.

I rapporten *Det saknade miljömålet*, som först publicerades 2004 och uppdaterades 2009, presenterade MJV ett förslag till ett nytt miljömål: *Begränsad miljöpåverkan i andra länder*.¹² Men även om förslaget presenteras i form av ett fristående mål så håller föreningen öppet för att istället arbeta in innebörden av förslaget i de befintliga 16 målen, om det skulle visa sig mer ändamålsenligt. MJV:s förslag är formulerat som följer:

Begränsad miljöpåverkan i andra länder

Sverige ska inte genom sin import bidra till skövling av natur eller förgiftning av människor och miljö i andra länder. Svenska banker och finansiella institutioner ska inte bidra till finansiering av miljöskadliga projekt i andra länder. Inriktningen är att miljökvalitetsmålet ska nås inom en generation.

Rapporten innehåller även några exempel på hur delmål till det 17:e målet skulle kunna formuleras. Flera av de förslagna delmålen relaterar till miljöpåverkan utom-

lands av svensk import, exempelvis att dialoger mellan myndigheter och livsmedels- respektive skogssektorn 2015 ska ha resulterat i bindande överenskommelser som innebär att miljöskadlig import ersätts med miljöanpassade alternativ, och att den offentliga upphandlingen från och med år 2015 inte ska bidra till miljöskadlig produktion eller utvinning i andra länder. Hela MJV's förslag återges i Bilaga 1.

MJV har fortsatt att driva på för att luckan i miljömålssystemet ska täppas igen. Bland annat fördes förslaget om ett nytt miljömål fram i rapporten *Rättvisa mål*, som var föreningens underlag till den fördjupade utvärderingen av miljömålen 2008.¹³ MJV har även deltagit direkt i miljömålsarbetet genom representation i Miljömålsrådets expertgrupp och i rådets beredningsgrupp för miljömålsuppföljning (BMU).

Rapportens syfte och begränsningar

Regeringens förslag till nytt generationsmål för miljömålssystemet (se sid 10) innebär bara att ansträngningar för att lösa miljöproblemen i Sverige inte får leda till ökade problem på annat håll. Det grundläggande problemet med de effekter utomlands som vår nuvarande produktion, konsumtion och livsstil redan orsakar täcks däremot inte in av denna skrivning.

Denna rapport utgår istället från den mer långtgående ambitionen att minimera miljöpåverkan utomlands av svensk konsumtion.

Regeringens proposition innehåller dessutom bara enstaka hänvisningar till åtgärder som kan bidra till att begränsa eller minska miljöpåverkan utomlands (och särskilt utanför EU) av svensk konsumtion. Det presenteras heller inga substantiella förslag till åtgärder i den tematiska delen om global miljöpåverkan av svensk konsumtion i Miljömålsrådets senaste årsrapport, eller Naturvårdsverkets och Kemikalieinspektionens kommande studie i ämnet.

Att utarbeta en heltäckande och detaljerad plan för att angripa alla de komplexa problem och samband som är knutna till svensk konsumtion av importerade varor är en uppgift som är långt större än ambitionen med denna rapport. För att kunna ro i land ett sådant projekt krävs ett omfattande utredningsarbete där kunnandet och kapaciteten hos en lång rad departement, myndigheter, forskare och organisationer tas i anspråk.

Syftet med denna rapport är istället att bidra till att detta nödvändiga arbete inleds. Rapporten bygger vidare på det faktaunderlag om miljöeffekterna av svensk konsumtion som presenterades i MJV:s *Det saknade miljömålet*, och på de förslag som MJV förde fram i rapporten *Rättvisa mål*.

I kapitlet *Perspektiv och utgångspunkter*, diskuteras inledningsvis några grundläggande principer som bör vägleda arbetet med att ta fram en strategi för att minska den svenska konsumtionens miljöpåverkan globalt.

PGU-perspektivet om en utveckling som inte bara är hållbar, utan också rättvis, är här en viktig utgångspunkt. Att Sverige har ett ansvar för de miljöeffekter som den svenska konsumtionen ger upphov till är givet, men för att en strategi ska bli effektiv bör insatserna i första hand rikta in sig på de områden där Sverige har den högsta graden av inflytande och möjligheter att påverka dessa miljöeffekter.

I det följande kapitlet förs ett förslag fram till etappmål och övergripande strategi för åtgärder mot konsumtionens miljöeffekter.

Därefter presenteras ett antal förslag till åtgärder av mer allmän art, som kan tillämpas på eller har betydelse för flera olika miljöeffekter och produktgrupper. Slutligen ges exempel på mer specifika åtgärder inom fyra av de områden där de negativa miljöeffekterna i andra länder av svensk konsumtion är betydande: livsmedel, bomull, skogsprodukter och elektronik.

Det bör återigen betonas att de förslag som framförs inte är avsedda att utgöra en heltäckande strategi eller plan. Avsikten är istället att presentera och illustrera ett angreppssätt.

Förslagen är heller inte heller konsekvensanalyserade.

Det av MJV föreslagna nya miljömålet, *Begränsad miljöpåverkan i andra länder*, omfattar förutom den svenska konsumtionen även miljöeffekterna utomlands av den finansiering som svenska banker och finansiella institutioner medverkar till. Den dimensionen behandlas inte i denna rapport.

Perspektiv och utgångspunkter

ett mängd faktorer påverkar både i vilken grad och hur konsumtionen av varor och tjänster i Sverige bidrar till miljöproblem i andra länder. Det finns därför också en uppsjö av olika saker som kan göras för att angripa problemet. Vi kan konsumera mindre eller annorlunda, förbjuda eller stimulera, agera ensidigt eller samarbeta, förebygga eller bidra till att reparera skadorna. Vi kan agera utifrån vad vi vet eller tror oss veta, eller fortsätta samla information tills solen kallnar.

Eller vi kan strunta i hela problemet.

Är det inte producentländernas ansvar att se till att deras exportproduktion inte skapar miljöproblem? Är inte Sveriges inflytande över kinesiska producenter ändå försvinnande litet? Om inte vi köper produkterna kommer väl någon annan att göra det? Och kanske kan vi göra bättre nytta genom att rikta in oss på andra miljöproblem, som inte har med svensk konsumtion att göra?

Men:

- Om vi inte känner ansvar för de miljöeffekter som vår konsumtion ger upphov till, vad finns det då för grund att tro att någon annan ska göra det? Bandet mellan producent och köpare kan också fungera som en kanal för att ställa krav och påverka.
- Vem har sagt att vi ska agera ensamma? Det finns goda exempel på hur till exempel EU-regler kan påverka hela världsmarknaden.
- Och det finns inget antingen/eller – vi måste *både* ta ansvar för miljöeffekterna av vår egen konsumtion *och* göra vad som behövs när vi kan bidra till att lösa miljöproblem som har andra orsaker.

Vissa tror att miljörelsen struntar i kostnadseffektiviteten eftersom de är kritiska till (åtminstone delar av) utsläppshandeln inom ramen för klimatkonventionen. Men den kritiken riktar sig inte mot att rika länder

investerar i klimatåtgärder i utvecklingsländer utan just att de, genom att tillgodoräkna sig utsläppsminskningarna från investeringarna, gör det *i stället för* att ta itu med sina egna klimatutsläpp.

Visst ska åtgärder som ger mycket miljönytta för pengarna prioriteras, men det är också viktigt att beakta vilka åtgärder som har störst effekt på kort och på lång sikt. Ett ensidigt fokus på kortsiktiga effekter riskerar att leda till att stora, dyra och strukturella förändringar skjuts på framtiden. Det är också vad som faktiskt sker när många rikare länder nu tillgodoräknar sig utsläppsminskningar i fattigare länder istället för att till exempel göra de omfattande investeringar och införa de ekonomiska styrmedel som krävs för att ställa om de egna energi- och transportsystemen.

Det är även viktigt att komma ihåg att många av de åtgärder som kan minska miljöpåverkan från vår konsumtion faktiskt inte behöver kosta någonting alls, eller innebär faktiska besparingar.

Vår utgångspunkt är inte begränsad till att bara integrera svenska konsumtionens miljöpåverkan globalt i det svenska miljömålssystemet. PGU:s mål om en rättvis och hållbar utveckling, liksom även rättighetsperspektivet och fattiga människors perspektiv som ska vara vägledande för politiken inom alla områden, gäller även här. De åtgärder som föreslås måste därför inte bara vara effektiva för att minska miljöpåverkan. De måste även prövas i ljuset av deras effekter på rättvisa och rättigheter, och hur de påverkar fattiga människor globalt.

Utifrån dessa utgångspunkter diskuteras på de följande sidorna några grundläggande principer och överväganden som bör vägleda arbetet med att ta fram en strategi för att minska miljöpåverkan utomlands av svensk konsumtion.

Våra ekologiska fotavtryck och det rättvisa miljöutrymmet

Ett sätt att kvantifiera och jämföra miljöbelastningen av

vår livsstil är att beräkna ”ekologiska fotavtryck”. Det ekologiska fotavtrycket är ett sätt att sammanföra både den resursförbrukning en viss konsumtion kräver, och de utsläpp som konsumtionen ger upphov till. Fotavtrycket uttrycks i ”globalhektar” per person, stad, land eller någon annan enhet. Jordens produktiva kapacitet beräknas med denna metod uppgå till två globalhektar per person. Den genomsnittliga svensken tar dock ca fem globalhektar i anspråk.¹⁴ För att leva på ett sätt som skulle vara långsiktigt hållbart även om alla andra människor levde på samma vis – det vill säga inom ramarna för det som med ett annat begrepp kallas ”rättvist miljöutrymme” – skulle alltså genomsnittssvensken behöva minska sin miljöbelastning med ca 60 procent.¹⁵

Problemet handlar inte bara om att gå bort från konsumtion av varor som inte producerats på ett miljömässigt hållbart och socialt acceptabelt sätt. Tillgången på naturresurser är begränsad, och nivån av förbrukningen i framförallt industriländerna är i många fall långt högre än deras befolkningars rättmätiga andel av ett hållbart uttag. Elektricitet och papper är tydliga exempel:

- Den svenska papperskonsumtionen är 226 kg per person och år.¹⁶ Genomsnittet i världen är ca 50 kg, vilket också är konsumtionsnivån i exempelvis Kina.¹⁷ Även med en hög återvinningsgrad medför en så hög förbrukningsnivå en betydande miljöbelastning. Om den svenska förbrukningen var lägre skulle också en större andel av Sveriges pappers- och massaproduktion kunna exporteras, och antingen minska trycket på skogar eller tillgodose mer angelägna behov av papper i andra länder.
- Beträffande elförbrukningen så ligger den i Sverige på ca 16 000 kWh per inneboende och år.¹⁸ Det är mer än dubbelt så mycket som i EU-15 (EU:s medlemsländer före östutvidgningen), och cirka sex gånger högre än världsgenomsnittet. Tidigare var Sveriges elintensiva industri den största förklaringen, men redan i slutet av 70-talet gick bostadssektorn förbi industrin. Sveriges kalla klimat är förstas en faktor, men det kan inte förklara varför bostadssektorns elförbrukning tredubblats sedan 1970-talet.

På samma sätt förhåller det sig med utsläppen av föroreningar och naturens förmåga att absorbera eller neutralisera dem. Utsläppen av växthusgaser är ett uppenbart exempel: om alla världens människor släppte ut lika mycket koldioxid som den genomsnittliga europén skulle de globala utsläppen nästan för-

dubblas. Släppte de ut lika mycket som inneboarna i USA, Kanada eller Australien skulle de fyrdubblas. För att kunna stabilisera halterna av växthusgaser i atmosfären på dagens nivå behöver de globala utsläppen tvärtom minska med åtminstone 50 procent.

”Påverkansfär” och inflytande – var kan Sverige göra störst skillnad?

I diskussionerna om exempelvis företags sociala ansvar och mänskliga rättigheter talas om påverkansfärer, ”spheres of influence”. Med det avses de problem eller områden som ett företag eller en stat har någon form av kontroll eller inflytande över, och därmed reella möjligheter att påverka och förändra. I sammanhanget diskuteras även ”leverage”, eller graden av inflytande. Ett företag som gör stora beställningar direkt av en producent har exempelvis mycket större möjligheter att ställa krav på produktionsprocess, materialval, arbetsvillkor och andra faktorer än en importör som köper mindre partier via mellanhänder.

Den svenska staten har förstas störst möjligheter att styra över miljöförhållandena i Sverige. Men, som Miljömålsrådet skriver i sin årsrapport 2010: ”Sverige har ansvar och rådighet över den miljöpåverkan som orsakas av aktiviteter inom landet, men kan inte bortse från ansvaret för den påverkan svensk konsumtion medför i andra delar av världen.”¹⁹

I vilken grad Sverige har inflytande över miljöpåverkan utomlands av svensk konsumtion varierar stort mellan olika produkter och producenter, liksom även mellan olika typer av konsumenter (offentlig sektor, företag, enskilda individer). Inflytandet kan vara mer eller mindre direkt – till exempel när Sverige (eller EU) beslutar att förbjuda importen av varor som innehåller vissa farliga kemikalier. Det indirekta inflytandet sker genom ett flertal kanaler och metoder: genom att driva på för internationella överenskommelser, genom dialog med och stöd till producenter och producentländer, genom ekonomiska styrmedel och en rad andra medel.

För att få största möjliga effekt bör en strategi för att minska miljöpåverkan utomlands av svensk konsumtion väga samman hur allvarlig påverkan av vår konsumtion av olika varor är, med graden av det svenska inflytandet över problemen.

Konsumtionsperspektivet – styrkor och begränsningar

Det kan i sammanhanget vara värt att uppmärksamma att Sverige även som exportör påverkar miljön, både i andra länder och globalt. När Miljömålsrådet i sin senaste årsrapport använder det så kallade konsumtionsperspektivet för att beskriva Sveriges samlade miljöpåverkan riskerar den dimensionen att komma bort.

Konsumtionsperspektivet innebär att t ex utsläppen från svensk produktion och import adderas, medan utsläppen från svensk produktion av exportvaror dras bort. Utsläppen från exportproduktionen bokförs istället på köparländernas konton. Detta är en användbar metod för att illustrera omfattningen av den svenska konsumtionens miljöpåverkan.

Men om metoden används för att styra riskerar det att få oönskade effekter. Exempelvis skulle de miljöproblem som orsakas av kraftigt miljöstörande produktion i Sverige se ut att minska om en större andel av produkterna exporterades.

Metoden kan även ge en ofullständig bild när den används för de utsläpp som orsakas av internationella transporter. Om ett ökat handelsutbyte leder till ökade utsläpp från transporterna i båda riktningar så skulle ändå bara den ena sidan – utsläppen från transporter till Sverige – synas i statistiken.

Handlingsutrymme – solidaritet och juridiska gränser

”Politik är att vilja”, menade Olof Palme. Men tyvärr är politiken också ”det möjligas konst”. Det räcker inte med medvetenhet om, och en vilja att göra något åt, de negativa miljöeffekter som produktionen av de varor vi konsumerar har i andra länder. Till och med ett beslut att helt sluta köpa en viss vara kan ha oönskade negativa effekter, till exempel genom att minska inkomsterna för fattiga producenter som har få eller inga alternativa försörjningsmöjligheter.

Problemet kan tydligt illustreras av bomullsproduktionen, som både är extremt vattenkrävande och i normalfallet hårt besprutad med bekämpningsmedel. Att minska bomullskonsumtionen skulle därför vara till stor nytta för miljön. Men många bomullsproducerande länder hör till världens allra fattigaste. Flera är också extremt beroende av sin bomullsexport, och strider hårt

för att förbättra möjligheterna och villkoren för exporten, inte minst i de pågående WTO-förhandlingarna. Vidare har stora summor investerats i bevattningssystem och annan infrastruktur för bomullsproduktion. Det är därför av största vikt att åtgärder som syftar till att minska de bomullsproduktionens miljöskador inte drabbar dessa länder genom minskade exportinkomster eller förlorade investeringar.

Ett annat exempel gäller möjligheten att länder som själva har koldioxidskatter eller liknande instrument för att stimulera till minskade koldioxidutsläpp ifrån varuproduktionen inför så kallad gränsskattejustering (border tax adjustment, BTA²⁰) för att på liknande sätt beskatta koldioxidinnehållet i importerade produkter. I utvecklingsländer finns ett utbrett motstånd, inte bara bland regeringar utan också inom det civila samhällets organisationer, mot att industriländer inför BTA på detta område. Orsaken är att man ser skatterna som ett medel för industriländerna att indirekt sträcka ut ansvaret för att minska vår klimatpåverkan till utvecklingsländerna, trots att klimatkonventionen uttryckligen erkänner dessa länders rätt att prioritera sina utvecklingsbehov och inte ålägger dem att minska sina utsläpp.

Exemplet BTA leder vidare till de juridiska regler och avtal som också sätter gränserna för hur Sverige kan agera. Hit hör till exempel Världshandelsorganisationen WTO:s handelsavtal och EU:s lagstiftning, som båda sätter skarpa gränser för på vilka sätt Sverige kan begränsa eller främja handeln med produkter av olika ursprung.

Att nå avsedd effekt med minst biverkningar

När man utvecklar en ny medicin gäller det inte bara att identifiera ett ämne som har avsedd verkan på den sjukdom man vill behandla. Den stora utmaningen kan istället vara att se till att medicinen levereras till rätt del av kroppen, och att den åtminstone inte orsakar någon större skada på andra ställen. Svårigheterna med att utveckla åtgärder för att begränsa miljöpåverkan utomlands av svensk import är av liknande slag: det gäller att effektivt komma åt problemet, men utan att det ger alltför mycket ”biverkningar”.

Det finns många faktorer som gör saken komplicerad. Dit hör till exempel:

- Skillnader i de lokala miljömässiga omständigheterna: Att produktionen av en vara kräver en hög vattenförbrukning behöver i vissa länder och regioner inte medföra några problem, medan det i andra områden kan vara en avgörande faktor.

- Skillnader i produktionssystem: När det gäller jordbruks- och skogsprodukter är produktionens miljöpåverkan inte bara beroende på om odlingen är ekologisk eller skogsbruket certifierat. Det är till exempel en milsvid skillnad mellan den småskaliga produktionen av palmolja som dominerar i Västafrika, och de storskaliga plantager som är förhärskande i Indonesien och Malaysia.

- Politiska och institutionella skillnader: i vissa länder finns väl utbyggda – men ofta underfinansierade – system och institutioner för miljöövervakning och kontroll, som svenska aktörer kan samverka med för att åstadkomma förbättringar. På andra håll saknas ännu sådana institutioner, eller så är de förlamade av korruption och ineffektivitet.

Flera av de avväganden som redan nämnts i avsnittet om handlingsutrymme ovan kan också räknas in bland dessa faktorer.

Förslag till etappmål och överordnad strategi

Som tidigare nämnts har Miljöförbundet Jordens Vänner presenterat ett förslag till ett 17:e miljömål, *Begränsad miljöpåverkan i andra länder*, för att bland annat täcka in miljöeffekterna utomlands konsumtionen av importerade varor. Samtidigt håller föreningen även öppet för att arbeta in innebörden av förslaget i de befintliga målen. De följande förslagen till etappmål och åtgärdsstrategier kan antas oavsett vilken modell som väljs för att hantera importens miljöeffekter inom miljömålssystemets ramar.

Ett nytt etappmål om konsumtionens miljöeffekter

För att konkretisera generationsmålet och dess strecksats om konsumtionen av varor och tjänster bör riksdagen eller regeringen anta följande etappmål:

- Senast 2015 ska Sverige ha antagit och börjat verkställa en samlad strategi för hållbar konsumtion och produktion. Strategin ska lägga särskild vikt vid att ta fram åtgärdsstrategier för de miljöeffekter den svenska konsumtionen av ett urval prioriterade varugrupper ger upphov till i utvecklingsländer.

Åtgärdsstrategier för prioriterade produktgrupper

Miljömålsrådet konstaterar att det fortfarande finns stora kunskapsluckor när det gäller hur svensk konsumtion påverkar miljön i andra länder. Rådet anser att både metoder och statistik behöver utvecklas för att bilden ska bli fullständig.²¹ Det pågår också ett omfattande arbete både för att vidareutveckla verktyg och begrepp – ekologiska fotavtryck, vattenfotavtryck, med flera – och att samlas in och analysera statistik för att täppa till kunskapsluckorna.

Allt detta är viktigt för att öka förståelsen av problematiken, men också för att illustrera och informera om sambanden. Men vidden av den saknade kunskapen är dock nästintill oändlig – att bara kartlägga och kvantifiera

t ex användningen av kemikalier i produktionen av varor för den svenska marknaden är i sig nästan ogörligt.

Det är därför nödvändigt att parallellt med den mer allmänna kunskapsuppbyggnad som pågår både inom myndigheter, forskning och enskilda organisationer snarast koppla insamlandet och analysen av information till arbetet med att utveckla konkreta strategier och sjsätta åtgärder mot några av de mest angelägna problemen.

Även möjligheterna att sätta mål för att minska det ekologiska fotavtrycket av Sveriges totala konsumtion, och att utarbeta strategier för nå målen, bör utredas.

- Regeringen bör snarast lägga ut uppdrag om en kartläggning och analys av värdekedjorna för ett antal sinsemellan olika produkter och produktgrupper som kan tjäna som exempel på hur olika miljöproblem kan hanteras.
- Utarbeta, på grundval av denna analys, strategier för olika produktgrupper, med prioritet för grupper där den svenska konsumtionens miljöpåverkan är störst och där våra möjligheter att påverka är betydande. Strategierna bör vara sammanhängande och kombinera åtgärder inom olika områden – regleringar, ekonomiska styrmedel, samverkan med företag och internationella institutioner mm. Varje sådan strategi måste utarbetas i nära samverkan med företrädare för dem som berörs i producentländerna: förutom myndigheter även producenter, anställda och annan lokalbefolkning som exempelvis påverkas av utsläpp, resursanvändning och ändrade försörjningsmöjligheter.

Konsumtionens miljöeffekter i andra delar av miljömålssystemet

Konsumtionens miljöeffekter och miljöpåverkan i andra länder skulle också kunna speglas mer i vissa miljökvalitetsmåls preciseringar. Det kan gälla målen *Begränsad*

klimatpåverkan, God bebyggd miljö, Giffri miljö, Ett rikt växt- och djurliv, Levande skogar, Ett rikt odlingslandskap och kanske fler. Detta skulle kunna vara ett bra och ändamålsenligt sätt att öka medvetenheten om konsumtionsperspektiven, inte minst lokalt och regionalt, då preciseringarna används som vägledning i det dagliga arbetet av myndigheter, kommuner, verksamhetsutövare m.fl. Att preciseringarna är viktiga och bör användas mer än i dag betonas också i den senaste miljömålspropositionen. Vid den kommande översynen av dessa preciseringar bör detta uppmärksammas. Förutom ovan nämnda etappmål om en samlad strategi, skulle mer avgränsade etappmål kunna formuleras som tar in konsumtionsperspektiv och miljöpåverkan i andra länder utifrån olika aspekter. Att utveckla uppföljning och indikatorer inom detta område är också mycket viktigt. Här har också myndigheterna påbörjat ett arbete.

Styrmedel och åtgärdsförslag allmänt

Staten har många olika verktyg till sitt förfogande som kan bidra till att minska konsumtionens miljöpåverkan. De flesta kan sorteras in under fyra kategorier:

- Regleringar
- Ekonomiska styrmedel
- Kunskap, information och stöd till frivilliga initiativ
- Sverige som internationell aktör

Gränserna mellan dessa kategorier är dock flytande: regleringar kan till exempel innehålla element av ekonomiska styrmedel.

I detta kapitel presenteras några av instrumenten som kan användas för att minska konsumtionens miljöpåverkan. Urvalet är gjort dels för att illustrera mångfalden av möjligheter, och gör inte anspråk på att vara heltäckande. Instrumentens användning konkretiseras även genom ett antal förslag på åtgärder, huvudsakligen av mer allmän karaktär. Ytterligare förslag presenteras i kapitel 6, men då relaterat till importen av särskilda produktgrupper.

Regleringar

Miljökrav i offentlig upphandling

Kraven på att offentliga myndigheter och institutioner på alla nivåer ställer miljökrav i all offentlig upphandling behöver stärkas. 2009 uppgav bara drygt hälften av de upphandlingsansvariga inom kommuner, landsting och statliga myndigheter att de alltid eller oftast ställer miljökrav vid upphandlingar.²²

För produktgrupper som Miljöstyrningsrådet har utarbetat upphandlingskriterier för bör det vara ett minimikrav att åtminstone basnivån av kriterier används i alla upphandlingar, förutsatt att det finns ett rimligt utbud av produkter på marknaden som uppfyller dessa kriterier.

Ägarpolicy för statliga företag

I sin ägarpolicy för de statligt ägda företagen skriver regeringen att dessa företag ska ”vara föredömen och

ligga i framkant” i frågor om hållbar utveckling och miljö. De förväntas bedriva ett aktivt arbete i dessa frågor i de egna företagen och i samarbete med affärspartners, kunder och leverantörer. Regeringen bör dock kunna formulera betydligt tydligare krav och anvisningar än de som idag finns i ägarpolicy – och även i ägardirektiven till de enskilda företagen – om att ställa skarpa miljökrav i all upphandling, om ambitiösa satsningar på forskning om och utveckling av miljöanpassade produkter och processer, och riktlinjer för miljöansvar och framsynhet i alla investeringar.

Lagkrav och villkor för stöd till svenska företag

Staten bör utnyttja fler av de instrument och mekanismer som står till dess förfogande för att säkerställa att svenska företag tar vederbörlig miljöhänsyn i sina affärer med utlandet, och följer internationella överenskommelser och riktlinjer. T ex bör tydliga villkor kunna ställas för att företagen ska kunna komma i åtnjutande av statliga stöd och främjandeinsatser. Bolagsrätten skulle också kunna revideras så att till exempel regler om chefs skyldigheter, rapportering och bolagsstyrning i allmänhet tydligare främjar företagets miljö- och samhällsansvar. Ett liknande förslag, som gällde ansvaret för mänskliga rättigheter, fördes fram av det svenska och det kommande spanska EU-ordförandeskapet hösten 2009.²³

Konsekvensanalyser av regleringar och program

Miljömålspropositionen talar om vikten av att genomföra konsekvensanalyser av de åtgärder som vidtas inom ramen för miljömålsarbetet. Men alla förslag till nya regleringar och styrmedel, i Sverige och på EU-nivå, som kan komma att påverka den svenska importen och konsumtionen av varor från andra länder bör genomgå en konsekvensanalys för att på förhand dokumentera och bedöma de troliga effekterna för miljö och utvecklingsmöjligheter i producentländerna.

Reglering av avfallshantering och återvinning

Endast hälften av det avfall som produceras i Sverige återvinns, medan merparten av det övriga bränns upp.²⁴ Producentansvaret och annan lagstiftning med krav på återvinning och återanvändning av produkter och material behöver stärkas (bl a med krav på bättre tillgänglighet till återvinningsstationer för flera avfallskategorier) och utvidgas till flera varugrupper. Där så är möjligt behövs lagkrav på att olika material i sammansatta varor och förpackningar skall vara identifierbara och kunna separeras. Genom ekonomiska styrmedel kan efterfrågan på olika återvunna material och återanvända varor ökas. Många produkters livslängd kan förlängas om reparationer och underhåll blir billigare, t ex genom skattelättnader. Förbränning och deponi måste samtidigt minimeras genom successivt ökade skatter.

Ekonomiska styrmedel

Accelererad skatteväxling för minskad användning av energi och råvaror

Klimathotet gör det nödvändigt att Sverige så snabbt som möjligt minskar och fasar ut beroendet av fossila bränslen, och bygger upp en energiförsörjning baserad på förnybara energikällor. Men tillgången på dessa är begränsad, och även förnybar energi ger upphov till olika former av miljöbelastning. Därför måste minskningen av Sveriges totala energiförbrukning vara ett överordnat mål.

Produktionen och utvinningen av råvaror ger upphov till en lång rad olika miljöproblem, inte minst i utvecklingsländer: alltifrån gruvindustrins skogsskövling och föroreningar till kemikalieanvändningen och jordförstöringen i det intensiva plantagejordbruket. I takt att konkurrensen om mark – för produktion av livsmedel, biobränslen och industriråvaror – tilltar kan miljöpåverkan av råvaruutvinningen snabbt komma att förvärras ytterligare.

- Öka takten i den ”gröna skatteväxlingen” genom att finansiera sänkt skatt på arbete och tjänster med höjda och nya skatter och avgifter som bidrar till att i första hand märkbart minska konsumtionen av miljöbelastande varor och tjänster, och i andra hand styra konsumtion till minst belastande alternativen. Utöver justeringar av de befintliga skatterna på energi (även koldioxidskatten) bör nya miljöstyrande skatter införas på exempelvis kött och särskilt miljöbelastande råvaror. Skatter och avgifter på miljöskadlig konsumtion kan även användas för att stimulera alternativ, som när trängselskatten i Stockholm inledningsvis användes för att stärka kollektivtrafiken.

- Nya avgifts- och pantsystem, förbrännings- och deponiskatt för avfall, liksom även riktade skattera batter (exempelvis för reparationer som alternativ till kassering och nyköp) är andra ekonomiska styrmedel som kan bidra till att minska konsumtionen och öka återanvändning och återvinning av produkter och råvaror.

Gränsskattejustering

Genom klimatkonventionen åtar sig parterna att samarbeta för att främja hållbar ekonomisk tillväxt och utveckling, särskilt för utvecklingsländerna. Ensidiga åtgärder som syftar till att bekämpa klimatförändringarna får inte leda till ”godtycklig eller ooberättigad diskriminering eller en förtäckt begränsning av internationell handel”.²⁵ Om införselskatter eller liknande mekanismer för att minska utsläppen av växthusgaser vid tillverkningen av importvaror ska vara förenliga med dessa principer, måste de vara tydligt kopplade till finansiellt eller annat stöd – exempelvis tillgång till klimatvänligare teknik och kunnande – som hjälper producentländerna att i första hand minska utsläppen i produktionen, och i andra hand kompensera dem för eventuella minskade exportinkomster. Det ligger i så fall också i sakens natur att åtgärderna måste införas på basis av förhandlade överenskommelser.

Kunskap, information och stöd till frivilliga initiativ

Miljömålsrådet skriver i sin senaste årsrapport att ökad kunskap om och redovisning av miljöprestanda är avgörande, inte minst för konsumenters och upphandlares möjligheter att ställa krav på miljöhänsyn i produktionen av varor och tjänster.²⁶ Samtidigt är det, särskilt för den enskilde konsumenten, ofta svårt att tolka och fatta bra beslut baserat på den information som tillhandahålls. Staten har därför en viktig roll att spela inte bara i att säkerställa att nödvändig information finns tillgänglig. Kraven på konsumenterna kan även minskas till exempel genom lagstiftning som förbjuder eller begränsar användningen av farliga och onödiga material och tillsatser.

En rad frivilliga initiativ har som syfte och/eller effekt att minska miljöpåverkan utomlands av konsumtionen i Sverige. Med frivilliga initiativ avses här alla sådana åtgärder som producenter, importörer, återförsäljare, branschorganisationer, ideella föreningar och enskilda konsumenterna på eget initiativ genomför. Åtgärderna är av många olika slag, till exempel: icke-obligatorisk miljöcertifiering och märkning, företagets egna policyer och

uppförandekoder, utbildnings- och informationsinsatser, kampanjer för att påverka företag och konsumenter, samt förstås individens egna beslut om att ändra sina konsumtionsmönster.

Det ligger i sakens karaktär att staten har ett begränsat ansvar för att alla dessa initiativ kommer till stånd. Likväl har stat och myndigheter en viktig roll i att uppmuntra och underlätta för de frivilliga initiativ som genomförs av andra aktörer.

Bättre information om produkters miljöprestanda

Staten kan underlätta för konsumenter och upphandlare att göra bättre miljöval genom att:

- Förbättra tillgången till information om produkters miljöpåverkan i produktions- och transportleden genom krav på tydligare miljö- och/eller klimatdeklarerationer.
- Förbättra tillgången till information om alternativ för konsumenter genom att stärka kommunernas konsumentinformation och initiera samarbeten mellan kommuner och den lokala handeln (goda exempel finns t ex från Borlänge kommun).
- Statliga myndigheter tar fram råd och riktlinjer typ ”Miljösmarta matval” även inom andra områden.

Miljömärkning och certifiering

1989 fattade Nordiska Ministerrådet beslutet att införa en gemensam nordisk miljömärkning, Svanen. Parallellt med Svanen etablerade Naturskyddsföreningen sin egen märkning Bra Miljöval, och tre år senare lanserades EU-blomman (EU Ecolabel). KRAV-märkningen för ekologiska jordbruksprodukter kom redan 1985. Idag finns 6 500 Svanenmärkta och 5 000 KRAV-märkta produkter på den svenska marknaden, och 704 produkter märkta med Bra Miljöval.

Ett syfte med att starta Svanen var att ”rensa upp” bland den mängd egenmärkningar som börjat dyka upp på marknaden. Ändå uttryckte politiker från riksdagens civilutskott, samlade till konsumentdebatt under Almedalsveckan 20 år senare, förvirring över mängden miljömärkningar som gör det svårt för konsumenten att välja rätt.

Siffrorna över utbudet och den ökade försäljningen tyder ändå på att konsumenterna ser nyttan med märkningarna. Förvirring råder dock på vissa områden, det finns t ex flera olika märkningar av textilier.

De senaste åren har även en särskild klimatmärkning diskuterats. Argumenten för märkningen är att

underlätta för konsumenterna att göra klimatsmarta val. Bland annat miljöorganisationer invänder att en klimatmärkning riskerar att ta bort fokus från andra viktiga miljöfrågor. Liknande kritik har riktats mot märkningar av typ Food Miles, som enbart anger hur långt produkten transporterats. En viktig tanke med de bredare miljömärkningarna är ju att ge en samlad bedömning av de viktigaste miljöaspekterna. Det arbete som nu pågår i Sverige syftar till att befintliga livsmedelsmärkningar kompletteras med klimatkriterier. Klimatkrav ingår redan i flera av Svanens produktkriterier.

För att bidra till att öka utbudet och efterfrågan på märkta produkter kan staten:

- Stötta och uppmuntra de officiella miljömärkningarna i deras informationsarbete till konsumenter, producenter, detaljhandel och skolor.
- Initiera folkbildningsinsatser för att öka kunskapen om produkters miljöpåverkan (inom Rättvisemärkningen pågår redan sådan verksamhet).
- Värna om de dynamiska oberoende miljömärkningarna med brett inflytande från olika intressentgrupper (ex Svanen) eller framtagna av oberoende demokratiska föreningar (ex KRAV Bra Miljöval).

Reformera Global Compact och Globalt Ansvar

The Global Compact är ett partnerskap mellan FN och företag inom näringslivet. Initiativet bygger på tio principer kring mänskliga rättigheter, arbetsvillkor, miljö och korruption. Principerna baseras på FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, ILO:s grundläggande konventioner om de mänskliga rättigheterna i arbetslivet, Riodeklarationen om miljö och utveckling samt FN:s konvention mot korruption. De tre miljöprinciperna är att företagen ombeds att:

- stödja förebyggande åtgärder för att motverka miljöproblem
- ta initiativ för att främja större miljöansvarstagande
- uppmuntra utveckling och spridning av miljövänlig teknik²⁷.

Företag som ansluter sig till initiativet förväntas inarbeta de tio principerna i sina affärsstrategier och beslutsprocesser, och att beskriva i sina årsrapporter vad de har gjort för att främja dem. Det förekommer däremot ingen systematisk eller oberoende granskning av företagens påståenden.

Utrikesdepartementets projekt Globalt Ansvar arbetar

med att främja svenska företags ansvarstagande för miljö och sociala frågor, baserat på Global Compact och OECD:s riktlinjer för multinationella företag. Ett 90-tal svenska företag var vid årsskiftet anslutna till Global Compact.

- Globalt Ansvar bör få stärkta möjligheter att, i processer som är öppna för insyn, granska företagens efterlevnad av principerna i Global Compact.
- Sverige bör även driva på för att Global Compact inför mer långtgående krav på de anslutna företagen, och för en trovärdig granskningsprocess.

Sverige som internationell aktör

Johannesburgplanen om hållbar produktion och konsumtion

FN-mötet om hållbar utveckling i Johannesburg 2002 – tio år efter Riomötet om miljö och utveckling – identifierade hållbar konsumtion och produktion som en av de viktigaste byggstenarna för att uppnå en hållbar utveckling. Året därpå inleddes, inom ramen för FN:s Kommission för hållbar utveckling (CSD), arbetet med att formulera en tioårig handlingsplan, i vilken Sverige har haft samordningsansvar för området ”hållbara livsstilar”. Men processen har gått förfärande sakta: först 2010 lyfttes frågan upp till förhandlingar i CSD, och avsikten är att vid nästa års möte anta en handlingsplan för hållbar konsumtion och produktion för åren 2011-2021.

Men även om Sverige har varit pådrivande i FN-processen, så saknar Sverige självt fortfarande en sammanhållen nationell strategi i frågan. Arbetet med en sådan strategi inleddes 2006, baserat bland annat på Stefan Edmans utredning *Bilen, biften och bostaden*²⁸, men lades ned efter regeringsskiftet. I Sveriges senaste rapport till CSD konstateras att det mesta arbete som ändå görs gäller produktion och produkter, men att mer behöver göras med avseende på konsumtionen. Särskilt behövs ”en rad åtgärder från framför allt staten för att underlätta för konsumenter/hushåll och andra aktörer att bete sig hållbart. T.ex. behövs en effektiv samhällsplanering där infrastrukturen möjliggör hållbart boende, resande och goda möjligheter till återvinning etc.”²⁹

- Debatten om hållbar konsumtion fokuseras ofta på den enskilde konsumentens beteenden och val. I det fortsatta arbetet med det tioåriga ramverket för hållbar konsumtion och produktion (10YFP-SCP) fram till CSD-mötet 2011 bör Sverige driva på för att

tyngdpunkten i strategin istället ligger på den politiska arenan: på åtgärder för att tillhandahålla infrastruktur och incitament som gör det lättare och billigare för konsumenten att göra miljöanpassade val, och på att till fullo utnyttja staters och internationella institutioners alla möjligheter – regleringar, ekonomiska incitament, krav i offentlig upphandling, stöd till forskning och utveckling, med mera – för att driva fram bättre produkter och produktionsprocesser.

- Sverige måste föregå med gott exempel och snart utarbeta en sammanhållen nationell strategi, med ambitiösa mål och indikatorer för aktiv uppföljning, för att främja hållbara konsumtionsmönster och en hållbar produktion av varor och tjänster såväl inom landet som utanför. Tyngdpunkten i en sådan strategi bör vara densamma som i punkten ovan.

- PGU-principen om samstämmighet och dess perspektiv om fattiga människors behov, intressen och rättigheter, måste vara vägledande för utformandet av både Sveriges nationella strategi och för agerandet i internationella fora.

Gör handelspolitiken till ett effektivt instrument för hållbar utveckling

Den svenska konsumtionen av importerade varor påverkas direkt och indirekt av EU:s handelspolitik. Det är också EU som förhandlar för medlemsländerna i Världshandelsorganisationen WTO och i de många partnerskapsavtal som EU förhandlar om med olika grupper av utvecklingsländer.

Sedan början av 2000-talet har EU-kommissionen låtit genomföra hållbarhetsanalyser av de handelspolitiska förslag som unionen driver, men frågan om handels (och därmed även konsumtionens) miljöpåverkan spelar ingen betydande roll i formuleringen av EU:s handelspolitiska ställningstaganden. EU:s hållbarhetsanalyser för jordbruks-, skogs- och fiskesektorerna inom ramen för handelsförhandlingarna i WTO visar att den handelsliberalisering som EU är starkt pådrivande för kan förstärka negativa miljötrender i alla dessa sektorer.³⁰ EU:s förhandlingsstrategi i WTO har dock inte påverkats nämnvärt av denna insikt.

En oberoende analys visar att också de partnerskapsavtal, EPA, som EU förhandlar om med ett stort antal utvecklingsländer riskerar att påtvinga länderna handelsregler – exempelvis förbud mot exportrestriktioner för timmer – som kan få allvarliga effekter för deras skogar och biologiska mångfald.³¹

Under parollen Global Europe presenterade EU-kommissionen 2006 en ny strategi för hur EU bättre skulle konkurrera i världen, för att därmed bidra till Lissabonstrategins mål om tillväxt och jobb i Europa.³² 2008 kompletterades Global Europe med Råvaruinitiativet, som lägger fast en integrerad strategi för att säkra tillgången till råvaror för EU:s industrier.³³ Råvaruinitiativets mål om en ”störningsfri tillgång till råvaror på världsmarknaderna” ska nås med hjälp av diplomati, handelspolitik, biståndssamarbete och andra medel. Bland annat ska avtal om ”hållbar tillgång” till råvaror slutas där så anses behövt, exportrestriktioner för råvaror motarbetas, och utvecklingspolitiken främja ett ”gott investeringsklimat”. Tillgången till råvarornas ska även beaktas ”fullt ut” i EU:s säkerhetsstrategi. Strategin nämner, närmast i förbigående, behovet av en hållbar naturresursförvaltning i utvecklingsländerna, men innehåller inga referenser till Extractive Industries Review eller andra riktlinjer för ansvarsfulla investeringar av företag och finansärer.

- Sverige bör driva på för en översyn av EU:s handelsstrategier (inklusive Global Europe och Råvaruinitiativet) så att de överensstämmer med det övergripande svenska PGU-målet om att främja en rättvis och hållbar utveckling och särskilt tar hänsyn till rättighetsperspektivet och fattiga människors perspektiv
- Sverige bör driva på för att EU i förhandlingarna av EPA och andra handelsavtal med utvecklingsländer fullt ut respekterar ländernas rätt att reglera och begränsa råvaruutvinningen och exporten så att den överensstämmer med vad som krävs för en hållbar naturresursförvaltning, och så att råvaruproduktionen på bästa sätt kan bidra till ländernas långsiktiga utvecklingsbehov. EU:s bistånd till utvecklingsländer får på inget vis styras av EU:s behov av att säkra sin tillgång till råvaror.
- Sverige och EU bör ta initiativ till att förhandlingarna om handel och miljö lyfts ut ur WTO och den pågående Doharundan, där framsteg i miljöfrågorna hålls tillbaka av motsättningar mellan industriländernas och utvecklingsländernas handelspolitiska intressen. Dessa förhandlingar bör föras i fora – företrädesvis inom ramen för FN-systemet – som har hållbar utveckling som övergripande mål, snarare än en liberaliserad handel. En mekanism som är oberoende av WTO bör även inrättas för att behandla tvister i frågor som rör handel och miljöregler.

Bidra till att göra ny produktionsteknik tillgänglig för fattiga länder

Patent och andra former av immaterialrättsligt skydd gör det svårare för många fattigare länder att få tillgång till modern teknik. Det kan leda till att deras produktion av varor orsakar större miljöskada än nödvändigt. Utvecklingsländer har länge försökt få förståelse för detta problem och drivit på, inte minst i diskussionerna om tekniköverföring i klimatförhandlingarna, för att industriländerna ska acceptera att lätta på skyddet av teknik som är bättre för miljön och klimatet. Den svenska linjen har dock varit ett kompromisslöst försvar för patentregelverket.

- Sverige bör driva på inom EU för att patentregelverken inom WTO:s TRIPS-avtal och i EU:s bilaterala handelsavtal mjukas upp så att fattiga länder kan få del av ny miljöteknik till lägre kostnad och utan betungande procedurer.
- Sverige måste även vara pådrivande både för mer långtgående åtaganden från de rika länderna och för bättre verkställighet av klausuler om tekniköverföring i alla relevanta internationella miljöavtal.

Underlätta för importen av ekologiska jordbruksvaror

EU:s tidigare förordning om ekologiskt jordbruk³⁴ var skriven för det europeiska jordbruket, men tillämpades också på jordbruksprodukter som importerades från länder utanför unionen.

Förordningen innehåller flera krav och procedurer som gjorde det svårt för ekologiska producenter i utvecklingsländer att komma in på Europamarknaden.

2007 antogs en ny förordning, som året därpå kompletterades med föreskrifter för hur den skulle tillämpas för importen av ekologiska produkter för länder utanför EU.³⁵ De nya förordningarna kan komma att undanröja de flesta av de tidigare hindren, men eftersom den praktiska implementeringen inte är klar är det för tidigt att säga hur det blir med den saken. Att EU-kommissionen nu får större ansvar för implementeringen kan innebära mindre godtyckliga bedömningar, men samtidigt saknar kommissionen i dagsläget både resurser och kompetens för att på ett effektivt sätt följa upp och övervaka implementeringen.

Stöd till och samarbete med producentländer

- **Bidra till att stärka tillsynen i producentländer.** Ökade insatser för att stärka kapaciteten hos till-

synsmyndigheter m fl i producentländer för att reglera arbetsvillkor och miljöpåverkan inom exportindustrin och exportjordbruket, liksom även att övervaka efterlevanden av och beivra brott mot föreskrifterna.

- **Bidra till att stärka** kapaciteten hos organisationer inom det civila samhället i producentländerna.
- **Bidra till att stärka** kapaciteten hos organisationer och institutioner i Sverige som övervakar effekterna av svenska investeringar i och handel med utvecklingsländer.
- **Stöd till branschinitiativ.** Den tyska biståndsmyndigheten tog initiativ till Common Code for the Coffee Community Association (4C) som syftar till att i första hand utrota vad man betraktar som oacceptabla förfaranden inom hela kaffeproduktionen, och därefter arbeta för att göra industrin miljömässigt, socialt och ekonomiskt hållbar. Sverige bör, både genom biståndet och genom kanaler som är knutna till exempelvis miljökonventionerna, aktivt bidra till att liknande initiativ etableras för fler produkter, med ett meningsfullt deltagande även av lokala miljöorganisationer och småproducenter.
- **Stödfunktioner för företag.** De svenska och inhemska företag som köper in eller levererar konsumtionsvaror från utvecklingsländerna till Sverige kan utgöra viktiga kanaler för att påverka villkoren i produktionen. Särskilda insatser behöver utvecklas för att underlätta för dessa företag att arbeta med frågorna om sociala villkor och miljöpåverkan på ett proaktivt sätt i förhållande till leverantörer, myndigheter, miljöorganisationer och fackföreningar i producentländerna.

Åtgärdsförslag för produktgrupper

I kapitlet *Förslag till etappmål och överordnad strategi* nämndes behovet av att utarbeta strategier för olika produktgrupper, med prioritet för grupper där den svenska konsumtionens miljöpåverkan är störst och där våra möjligheter att påverka är betydande. Dessa strategier bör vara sammanhängande och inkludera åtgärder av många eller alla de typer som presenterades i kapitlet.

I detta avsnitt diskuteras fyra produkter eller produktgrupper där de negativa miljöeffekterna i andra länder av svensk konsumtion är betydande och väldokumenterade: livsmedel, bomull, skogsprodukter och elektronik. I vart och ett av de fyra avsnitten presenteras även ett mindre antal konkreta åtgärder som kan bidra till att motverka problemen. Dessa förslag är endast avsedda som exempel – en sammanhängande strategi för var och en av produkterna skulle även inkorporera delar av de mer allmängiltiga åtgärder som presenterades under rubriken *Styrmedel och åtgärdsförslag*, liksom säkert även ytterligare specifika åtgärder.

Det bör också återigen betonas att de konkreta strategierna måste utarbetas i nära samverkan med företrädare för producenter och andra berörda grupper i producentländer.

Bomull

Bomull är kanske den enskilda gröda som orsakar störst miljöbelastning i världen. Totalt odlas bomull på ca 3,4 miljoner hektar åkermark. Två tredjedelar av produktionen äger rum i utvecklingsländer. Kina, Indien, Pakistan, Brasilien och Uzbekistan hör till de största producentländerna, och för många länder i Västafrika är bomull den i särklass viktigaste källan till exportintäkter.

Bomull är en vattenkrävande gröda, som kräver mellan 700 och 1000 mm vatten för att odla (årsnederbörden i Sverige är något över 600 mm). 100 mm motsvarar 1 miljon liter per hektar. Men bomullen är också känslig för nederbörd, särskilt under den period då bomullsbollarna utvecklas. Bomull odlas därför främst i

torra områden och med hjälp av konstbevattning. Detta har fått till följd att det odlas bomull på över hälften av all världens konstbevattnade areal. Bomullens vattenbehov är den i särklass främsta orsaken till att Aralsjön näst intill utplånats. Konstbevattningen av bomull har även på många andra håll bidragit till sjunkande grundvattennivåer och vattenbrist, och orsakat försaltning av jordar.

Omkring 25 procent av världens användning av insektsgifter sker på bomullsfälten. Detta ska jämföras med att bomull odlas på 2,5 procent av världens jordbruksareal. I utvecklingsländer används upp till hälften av alla kemiska bekämpningsmedel i bomullsodlingar. Denna användning bedöms varje år döda 20 000 personer och förgifta tre miljoner.³⁶

Men räknat i vikt så används ännu mer kemikalier i beredningen av bomull och bomullstextilier än i odlingen av råvaran. Kemikalieinspektionen har låtit beräkna hur mycket kemikalier som används i framställningen och användningen av några olika klädesplagg. Jämfört med en t-tröjas egen vikt används i bästa fall nästan dubbel så mycket kemikalier i odlingen och tillverkningen av tröjan, och i sämsta fall drygt 3,5 gånger tröjans vikt. Skillnaden i kemikalieanvändning för att odla bomullen varierar från noll (för ekologiskt odlad bomull) till drygt 0,6 kilo per kilo t-shirt. Färgningen slukar stora mängder kemikalier i båda fallen, men skillnaden mellan bästa och sämsta färgning är lika stor som tröjas vikt (1 kg kemikalier per kilo tröja).³⁷ Utöver den använda mängden så är det förstas av avgörande betydelse för miljöpåverkan vilka kemikalier som används.

Den svenska konsumtionen av bomull har ökat kraftigt, från 7,5 till 10 kilo på bara tio år.

Åtgärder

Åtgärder som minskar miljöbelastningen av Sveriges konsumtion av bomull skulle bidra till att främja fram-

förallt miljömålen *Giftfri miljö*, *Levande sjöar och vattendrag*, *Grundvatten av god kvalitet* och *Ett rikt växt- och djurliv i andra länder*, och i viss mån även till målet *Giftfri miljö* inom Sveriges gränser.

- Ta initiativ till långsiktiga samarbetsprojekt med några producentländer med målet att stödja omställningen till mer hållbara metoder i bomullsodlingen och öka mervärdesproduktionen, och på så sätt bidra till att fattiga producenter och länder inte förlorar marknadsandelar till följd av att importörer ställer skärpta miljökrav.
- Sverige bör verka för att ett regelverk utarbetas på EU-nivå som förbjuder och begränsar importen av textilier som innehåller särskilt skadliga eller onödiga kemikalier. RoHS-direktivet (se avsnittet om elektronik på s 35) kan tjäna som modell för ett sådant direktiv.
- Främja ökad import av ekologisk bomull, bland annat genom att i högre utsträckning använda Miljöstyrningsrådets strängare miljökrav för textilier i offentliga upphandlingar.
- Stimulera minskad konsumtion genom att sprida kunskap om alternativ, initiera kommunala återbruksprojekt, stötta föreningsliv som ägnar sig åt bytesverksamhet.

Vatten

Den svenska förbrukningen av vatten är nästan 5 900 liter per person och dag, vilket är ca 40 procent högre än världsgenomsnittet på 4 300 liter.³⁸ Ungefär hälften av vattnet förbrukas i Sverige, medan den andra hälften är inbäddad – så kallat virtuellt vatten – i produktionen av importerade varor. För att producera den importerade mat som vi åter går det åt nästan lika mycket vatten som för den svenskproducerade maten. Vår konsumtion av importerade industrivaror förbrukar däremot nästan tre gånger mer vatten än konsumtionen av svensktillverkade varor.

Mer än hälften av det virtuella vatten vi importerar har använts i produktionen av jordbruksgrödor. Kaffe, bomull, sojabönor och kakao är i tur och ordning de största förbrukarna, som tillsammans svarar för hälften av vattnet i importen av jordbruksgrödor. Dessa grödor importeras nästan uteslutande från utvecklingsländer, vilket återspeglar sig i att Brasilien, Indien, Colombia, Elfenbenskusten och Kenya finns med bland de tolv största exportörerna till Sverige av virtuellt vatten i jordbruksprodukter.

Importen av animaliska produkter innehåller ungefär lika mycket virtuellt vatten som kaffet. Med undantag för köttimporten från Brasilien rör det sig dock mest om import från andra europeiska länder.

Livsmedel

Hälften av den mark som producerar Sveriges livsmedel ligger i andra länder. En genomsnittlig svensk tar idag 0,41 hektar jordbruksmark i anspråk för att producera de livsmedel han eller hon konsumerar. Genomsnittet för världen ligger runt 0,27 hektar.

År 2025 beräknas den genomsnittliga tillgängliga åkerarealen vara endast 0,19 hektar per person. Till det kommer betesmarker på drygt dubbla arealen.⁴⁰

Men den marken ska inte bara räcka till att producera mat. Livsmedelsproduktionen på världens odlingsbara jordar utsätts alltmer för konkurrens från andra typer av markanvändning. Konkurrensen kommer bland annat från odlingar och plantager av fiberråvaror (massaved, textiltillfibrer), och på senare år inte minst från produktionen av biobränslen och råvara till biodrivmedel. Dessutom minskar produktiviteten på stora delar av landarealen till följd av bland annat jorderosion och försaltning.

På samma sätt ökar konkurrensen om vattenresurser. Mer än hälften av det vatten som en svensk förbrukar går åt för att producera varor som vi importerar, och hälften av detta importerade ”virtuella” vatten har använts i produktionen av jordbruksgrödor (se även ruta Vatten på sid 29).

Jordbruket svarar vidare för utsläppen av omkring en

Vattenförbrukning, mätt i liter per kilo produkt, är i sig inget tillräckligt mått på hållbart resursutnyttjande. Vatten är, till skillnad från de flesta andra produktionsfaktorer, i första hand en lokal resurs, som dessutom är mycket ojämnt fördelad. Åtgärder som syftar till att angripa problemen med hållbara förbrukningsnivåer måste därför riktas specifikt mot inte bara vattenintensiva produkter, utan mot områden med vattenstress där produktionen leder till ökade problem. Ser man till den svenska importen av vattenförbrukande jordbruksgrödor är det främst bomullen som odlas i länder med bristande vattenresurser, medan kaffe och kakao i regel odlas i områden med rikliga vattentillgångar.³⁹

Stöd till producentländer med betydande vattenstress

Ett projekt bör inledas med målet att identifiera strategiska produktgrupper för vilka vattenanvändningen i produktion för Sverige bidrar till betydande vattenstress och/eller förorening i producentländerna. Därefter bör långsiktiga samarbetsprojekt inledas för att i samråd med berörda producenter och länder utarbeta handlingsplaner för att minska belastningen utan att detta får negativa följder för försörjning och utveckling.

femtedel av de globala utsläppen av växthusgaser. FN:s klimatpanel (IPCC) anger visserligen siffran 13,5 procent för jordbruket, och 17,4 procent för avskogningen. Men jordbrukets expansion är den enskilt viktigaste direkta drivkraften bakom avskogningen. Om den avskogning som jordbruket ger upphov också förs upp på jordbrukets konto svarar jordbruket för omkring 20 procent av utsläppen, och skogen för bara 10 procent.⁴¹ (Se vidare Klimat på sid 33)

Användningen av jordbrukskemikalier – kemiska bekämpningsmedel och konstgödning – är i utvecklingsländerna särskilt omfattande i det exportinriktade jordbruket. Detta problem är i princip (om än inte i praktiken) lätt att hantera genom att växla över efterfrågan till livsmedel som producerats med ekologiska och andra mer miljöanpassade jordbruksmetoder.

I detta avsnitt fördjupas istället frågorna kring några mer strukturella problem som är kopplade till köttproduktionen och fisket.

Soja till djurfoder

2007 importerades över 40 miljoner ton sojamjöl och sojabönor till EU, varav den stora merparten används som djurfoder. För varje kilo kyckling som produceras i EU används ca 1 kg sojamjöl. För fläskkött är motsvarande siffra 2/3 kg, och för nötkött 1/4 kg.

Det går åt över 10 miljoner hektar (ha) åkermark enbart för att täcka EU:s import av sojamjöl till djurfoder, varav 5 miljoner ha i Brasilien och drygt 4,2 miljoner ha i Argentina. Brasilien exporterar ca en tredjedel av hela sin sojaproduktion till EU, Argentina en fjärdedel.⁴²

Sveriges andel av EU:s sojaimport är endast någon procent, men vi konsumerar indirekt även stora mängder soja genom köttprodukter som importerar från andra länder, t ex fläsk från Danmark.

Sojaodlingen ger upphov till flera allvarliga miljöproblem. Expansionen av odlingarna är kraftig – bara mellan 1997 och 2008 nästan fördubblades sojaarealen i Brasilien genom att odlingarna ökade med 10 miljoner hektar (Sveriges totala åkerareal är 2,5 miljoner ha). Expansionen sker främst på de biologiskt mycket värdefulla savanner som i Brasilien heter *cerrado*. Sojan bidrar även till avskogningen i Amazonas – och i den egentligen mer kritiskt hotade sydamerikanska Atlantskogen – främst genom inflyttning av boskapsskötare som de expanderande sojaodlingarna tränger undan från *cerrandon*. Avskogningen i sojans spår ger upphov till stora utsläpp av växthusgaser.

Sojan odlas ofta i stora monokulturer, och stora mängder konstgödsel används. Grödan besprutas också hårt med bekämpningsmedel, inklusive med det i Sverige förbjudna ogräsmedlet parakvat. Den omfattande användningen av soja som är genmodifierad för att tåla just besprutning med ogräsmedel har bidragit till en ökad användning av sådana. Bekämpningsmedlen förgiftar både lantarbetare och vattendrag.

Den storskaliga sojaodlingens expansion får även negativa sociala konsekvenser. De minskar tillgången på mark för småbrukare, och erbjuder färre arbets- och försörjningstillfällen per hektar mark än familjefjordbruken.⁴³

Delar av sojabranschen har, tillsammans med bland andra WWF, engagerat sig i initiativet *Roundtable on Responsible Soy*, som syftar till att göra sojaproduktionen mer hållbar.⁴⁴

Initiativet har dock mötts av skarp kritik från andra miljöorganisationer och grupper inom det civila samhället, som menar att kriterierna för att få sojaproduktionen godkänd som ”ansvarsfull” är alltför svaga.⁴⁵ Bland annat kan odling på mark som avskogades så sent som i maj 2009 – och i vissa fall till och med på mark där det fortfarande växer skog – godkännas. Även soja som är genmodifierad, till exempel för att tåla det kemiska bekämpningsmedlet RoundUp (glyfosat), ska kunna certifieras. Den utbredda odling av sådan soja har påverkat både miljön och människors hälsa, och lett till framväxten av ogräs som är resistent mot glyfosat.

Fiskmjöl till djurfoder och i odlad fisk

80 procent av världens fiskebestånd är redan överfiskade eller maximalt fiskade. Flera av världshavens stora rovfiskar har minskat med 90 procent, och överfiske har lett till en kraftigt minskad mångfald av fisk i världshavet. Ett stort antal bestånd har minskat till vad fiskeribologerna kallar ”utanför säkra biologiska gränser”. Ett flertal fiskebestånd anses dessutom vara i så dåligt skick att de bedöms ha mycket begränsad möjlighet att återhämta sig.⁴⁶

Utvecklingsländernas del i produktionen av fisk och skaldjur är nästan exakt lika stor som deras andel av världens befolkning. Men konsumtionen är ojämlikt fördelad. I Sverige, liksom i industriländerna i stort, konsumerar vi nästan dubbelt så mycket fisk per person som människor i utvecklingsländerna. I många fattiga länder stagnerar eller minskar dessutom konsumtionen. I Afrika söder om Sahara sjönk den från 8,8 kilo per person år 1990 till 7,8 kilo år 2001.⁴⁷

Nästan en tredjedel av fiskfångsterna från världshavet omvandlas till fiskmjöl och – i betydligt mindre mängder – fiskolja. 90 procent av fiskmjölet används som foder i uppfödningen av främst fisk, räkor, grisar och fjäderfä.

Den svenska konsumtionen av fiskmjöl sker både direkt, genom importen av fiskmjöl som foder till svenska djur, och indirekt genom importen av livsmedel (exempelvis fläsk, kyckling, odlad lax och räkor) som fötts upp med fiskmjöl i fodret.

All produktion av fiskmjöl är naturligtvis inte skadlig för miljön. Men svårigheten att säkra tillgången på fiskfoder från hållbara källor kan illustreras med att de system som miljöcertifierar odlad fisk och skaldjur på grund av bristen på råvara från certifierade källor alla tillåter en andel konventionellt producerat foder i uppfödningen.⁴⁸

Fiskepolitik och fiskeavtal

I EU:s egna fiskevatten är situationen ännu värre, där är hela 88 procent av fiskebestånden överfiskade. Bristen på fisk har bidragit till att fångsterna i EU:s vatten minskade med 30 procent mellan 1995 och 2005. Idag importeras mer än 60 procent av de fiskeprodukter som konsumeras inom EU.⁴⁹

EU betalar också för att delar av dess fiskeflotta ska få fiska i andra länders fiskevatten. Avtalen gäller för 718 fiskebåtar från EU (huvudsakligen från Spanien, Frankrike och Portugal). 15 av de 20 avtalen har slutits med utvecklingsländer, och det mesta av fisket sker utanför Västafrikas kust. Flertalet av avtalen gäller endast tonfisk, men de fyra mest omfattande avtalen (mer än 7 miljoner € per år) gäller blandade bestånd. Det mest omfattande avtalet är med Mauretanien. EU:s avtal med Marocko är extra kontroversiellt, eftersom det tillåter EU-fartyg att fiska utanför det ockuperade Västsaharas kust.

Totalt kostar detta fiske nästan 2 miljarder kronor om året. EU står för drygt 1,5 miljarder, medan fiskeföretagen själva bara betalar cirka 300 miljoner.⁵⁰

Sedan EU:s gemensamma fiskepolitik, GFP, senast reviderades 2002 kallas avtalen för ”partnerskapsavtal”. Tanken är att en ökande andel av betalningen ska användas till insatser för att förbättra fiskeförvaltningen och utveckla fiskeindustrin i de länder EU sluter avtal med.

I teorin ska EU-fartygen bara fiska på överskott som världsländet inte själv har kapacitet att ta hand om. I praktiken är både kunskapen om bestånden såväl som rapporteringen och uppföljningen av fångsterna bristfäll-

liga. Det gäller särskilt för de ekonomiskt mer attraktiva fiskerna på blandade bestånd.

Åtgärder

Åtgärder som minskar miljöbelastningen av Sveriges konsumtion av livsmedel skulle bidra till att främja bland annat miljömålen *Begränsad klimatpåverkan*, *Gjifri miljö*, *Levande sjöar och vattendrag*, *Grundvatten av god kvalitet*, *Hav i balans*, *Levande skogar* och *Ett rikt växt- och djurliv* i andra länder. Åtgärder för en integrerad foder- och animalieproduktion skulle även bidra till att uppnå miljömålen *Ett rikt odlingslandskap* och *Ingen övergödning* inom Sveriges gränser.

Verka för en integrerad foder- och animalieproduktion

Utarbeta ett samlat program för att stimulera integrerade kretslopp för näringsämnen i svensk animalieproduktion. Förutom att minska miljöbelastningen utomlands skulle det få positiva effekter i Sverige genom bättre växtföljder, bevarande av betesmarker och minskat läckage av växtnäringsämnen.

Ett sådant program behöver bland annat innehålla åtgärder för att stimulera en aktiv betes- och grovfoderbaserad produktion, och en ökad svensk produktion av proteingrödor i anslutning till animalieproduktionen (för att underlätta återföringen av näringsämnen från djuren). Även forskning, utveckling och rådgivning om hållbara metoder för odling av foderväxter och animalieproduktion där inhemska baljväxter används behöver stimuleras.

Stimulera en minskad köttkonsumtion

Genom den globala boskapsuppfödningen omvandlas 77 miljoner ton protein i spannmål, baljväxter med mera, som annars vore direkt tillgängligt för mänsklig konsumtion, till 58 miljoner ton animaliskt protein. Den direkta årliga proteinförlusten i denna omvandling motsvarar hela årsbehovet för 1 miljard människor – hän-delsevis lika många som enligt den senaste statistiken inte har tillräckligt mycket att äta.

Enligt FN:s jordbruks- och livsmedelsorgan, FAO, är djuruppfödningen ansvarig för 18 procent av världens samlade utsläpp av växthusgaser. Den främsta anledningen är avskogning och andra förändringar i markanvändningen till följd av att produktionen expanderar. Om konkurrensen om land mellan produktion av animalier, biobränslen och plantagegrödor ökar⁵¹ kan det leda till att takten i avskogningen ökar.

FAO konstaterar att den tilltagande bristen på den mark, det vatten och det foder som krävs för att föda upp boskap idag inte återspeglas i marknadspriserna.

Därtill är produktionen av animaliska produkter ofta direkt subventionerad – bara inom EU uppgick de direkta bidragen till köttindustrin till 32,5 miljarder kronor år 2007.

Koldioxidskatten anses allmänt vara ett av de mest kostnadseffektiva sätten att minska koldioxidutsläppen från framförallt energiförbrukningen. Sverige har även skatter på bland annat tobak och alkohol som syftar till att minska konsumtionen av dessa varor. På samma sätt skulle skatter eller avgifter kopplade till animaliska livsmedel kunna minska efterfrågan på kött och mjölkprodukter.

Forskare vid Chalmers har beräknat att en klimatrelaterad köttskatt som motsvarar 60 € per ton koldioxid (ca 20 kr per kilo nötkött) skulle minska växthusgasutsläppen från köttkonsumtionen i EU med 33 miljoner ton, eller nästan hälften av Sveriges totala utsläpp. Riksdagsledamöter från miljöpartiet och vänsterpartiet har lagt fram förslag om bland annat beskattning av kött, miljöavgifter på djurfoder och ett program för minskad svensk köttkonsumtion.⁵²

- Sverige bör verka för att EU-subventioner som bidrar till en ökad animalieproduktion snarast avvecklas. Miljöstöden till animaliesektorn, exempelvis för skydd av biologisk mångfald i ängs- och hagmarker, bör dock undantas eftersom de förutom den direkta miljönyttan även bidrar till omställningen till en mer resurssnål animalieproduktion.
- Sverige bör införa en differentierad skatt på animaliska produkter eller miljörelaterade avgifter på djurfoder som syftar till att minska konsumtionen av särskilt de produkter som har störst negativ påverkan på klimat, naturmiljö, biologisk mångfald och fattiga människors livsmedelssäkerhet.
- Östersund, Helsingfors, Kapstaden och San Francisco är några av de städer som redan har infört en "köttfri måndag" (eller annan veckodag) på daghem, skolor eller andra institutioner. Fler kommuner, landsting och statliga institutioner⁵³ bör bidra till en minskad köttkonsumtion (och även till att vänja såväl barn som äldre vid tanken), exempelvis genom att införa en köttfri dag på de ställen där mat serveras.

Revidera EU:s fiskeavtal med utvecklingsländer

När EU:s gemensamma fiskepolitik ska revideras 2012 bör Sverige verka för:

- att fiskepolitiken blir förenlig med Sveriges politik

för global utveckling, PGU, och målet att bidra till en rättvis och hållbar utveckling.

- att prioriteringarna ligger på att bibehållandet av livskraftiga bestånd, och att säkra tillgången till fisk för i första hand innevanarna i kuststaterna.
- att EU:s partnerskapsavtal fokuserar på ett långsiktigt utvecklingsarbete med avtalsländerna, och
- att eventuella överenskommelser om fångster av EU-ländernas fiskeflottor inte kopplas till partnerskapsavtalen.

Skogsprodukter

Varje år förlorar världen drygt 7 miljoner hektar skog, enligt statistik från FN:s jordbruks- och livsmedelsorganisation, FAO. FAO:s senaste skogsrapport antyder att den årliga takten i avskogningen minskade med 17 procent mellan perioderna 1990-2000 och 2000-2005.

Dessa siffror är tyvärr alltför optimistiska. I de regioner där skogsarealen minskar – främst i Afrika, Sydamerika och Sydostasien – är takten i avskogningen i princip oförändrad. Arealen i dessa områden minskar med drygt 11 miljoner hektar per år. Skillnaden mellan de 7 och 11 miljarderna kan till stor del förklaras av att Kina i början av 2000-talet planterat träd på 4 miljoner hektar mark årligen.

FAO:s statistik gör ingen skillnad på naturskogar och skogsplanteringar. Därför syns heller inte hur mycket naturskog som har omvandlats till plantager av exempelvis snabbväxande eukalyptus för massaindustrin, eller av oljepalm för livsmedels- och energiändamål. Statistiken fångar inte heller in utarmningen av skogar genom till exempel selektiv avverkning. All mark där trädskronor täcker mer än 10 procent av markytan räknas som skog (förutsatt att träden kan växa till en höjd av minst 5 meter – en lekman skulle kalla vissa sådana ytor för kalhyggen).

Den faktiska förlusten av skog är således mycket större än statistiken visar.

Under de senaste åren har avskogningens betydelse för det globala klimatet stått i fokus. Enligt FN:s klimatpanel svarar avskogningen för 17,4 procent av de globala utsläppen av växthusgaser. Om man räknar bort effekten av jordbrukets expansion bidrar avskogningen med 10 procent av utsläppen.

Men avskogningen är långtifrån bara ett klimatproblem. Förutom de uppenbara effekterna för den biologiska mångfalden kan avskogningen även leda till förluster av en rad viktiga ekosystemtjänster, vars betydelse för mänsklighetens välmående har dokumenterats väl i FN:s

Millennium Ecosystem Assessment 2005.⁵⁶ Hit hör bland annat skydd mot jorderosion, vattenrening, reglering av vattenflöden och lokalt klimat samt försörjning med en rad icke träbaserade produkter.

Drivkrafterna bakom avskogningen är många. I debatten läggs gärna fokus på korruption, svag skogsförvaltning och bristande kontroll i utvecklingsländerna. Det är alla bidragande faktorer. I många utvecklingsländer tros mer än hälften, ibland över 80 procent, av avverkningen ske illegalt. Att annan avverkning är laglig är heller ingen garanti för att den är ekologiskt eller socialt hållbar.

En annan vanlig förklaring gäller fattiga människors behov av försörjning. Även här finns en del av de direk-

Klimat

Den klimatpåverkan som svensk konsumtion ger upphov till genom utsläpp av växthusgaser skiljer sig från nästan all annan miljöpåverkan på ett avgörande sätt. Utsläppen av en viss mängd växthusgaser ger samma effekt på det globala klimatet oavsett var utsläppen sker. Den svenska konsumtionen påverkar alltså klimatet i andra länder även när varorna och tjänsterna produceras i Sverige. Detta får till följd att åtgärderna för att minska klimatpåverkan i andra länder måste rikta in sig på all svensk konsumtion.

Utveckla styrmedel

Naturvårdsverket publicerade 2008 en utförlig rapport om den svenska konsumtionens klimatpåverkan.⁵⁴ Utöver faktaedovisning och resonemang presenterar rapporten ett antal vägval som konsumenterna kan göra för att minska klimatpåverkan. Även näringslivet berörs. Rapporten behandlar däremot uttryckligen inte vilka politiska styrmedel som kan användas för att få förändringar till stånd. Något omedelbart arbete med att utforma styrmedel ligger inte heller inom ramen för uppföljningen av rapporten.⁵⁵ Ett sådant arbete behöver omgående inledas.

Stimulera en minskad energiförbrukning

Så länge som den klimatvänliga energin inte räcker till för att täcka alla energibehov så innebär all onödig konsumtion av sådan energi att förbrukningen av mer klimatpåverkande energislag kommer att öka. En bortslösad kilowattimme el från solkraft leder direkt till att någon annan måste köpa sin kilowattimme någon annans stans, kanske från ett kolkraftverk. Effektivisering och minskad energiförbrukning kommer därför för all överskådlig framtid att fortsätta vara minst lika viktiga som att öka tillgången till miljövänligare energi. De svenska klimatmålen om sänkta utsläpp behöver kompletteras med ett ambitiöst mål om att minska den totala energianvändningen, och med en handlingsplan för att uppnå målet.

ta orsakerna till avskogningen. Men det är ofta lika sant att avskogning som fattiga människor inte har något ansvar för leder till att de drivs bort från de marker som försörjt dem sedan urminnes tider.

En ofta förbisedd, men helt central, drivkraft bakom avskogningen är den efterfrågan på skogsprodukter, eller på produkter från alternativ användning av skogsmark, som innevanare i Sverige och andra köpstarka konsumenter svarar för. Som redan har noterats innefattar det, förutom träbaserade produkter, alltifrån kött (och indirekt även djurfoder) till biobränslen.

Den svenska papperskonsumtionen, 226 kg per person och år,⁵⁷ är mer än fyra gånger så hög som genomsnittet i världen. En så hög förbrukningsnivå innebär en betydande miljöbelastning, även när en stor del av papperet återvinns som fibrer eller bränsle. Förbrukningen konkurrerar även med andra länders efterfrågan, och bidrar därmed till att öka trycket på världens skogar. Expansionen av massavedsplantager i Brasilien eller Indonesien hänger direkt ihop med balansen mellan utbudet och efterfrågan på världsmarknaden.

Åtgärder

Åtgärder som minskar miljöbelastningen av Sveriges konsumtion av skogsprodukter skulle framförallt bidra till att främja miljömålen *Begränsad klimatpåverkan, Levande skogar* och *Ett rikt växt- och djurliv i andra länder*.

Ställ högre krav i offentlig upphandling

Miljöstyrningsrådets förslag till upphandlingskriterier för skogsrelaterade produkter innebär i en första fas bara krav på spårbarhet, legalitet och "icke kontroversiell" råvara.

- Så snart dessa kriterier fastställs⁵⁸ är det viktigt att det inleda andra steget i processen – att utveckla kriterier för ett ansvarsfullt och hållbart skogsbruk – inleds.

Stärk förbudet mot import av illegalt avverkat timmer

Uppemot hälften av alla skogsprodukter som importeras till EU från utvecklingsländer tros komma från illegal avverkning, och ungefär en femtedel av importen från boreala skogsländer (främst de baltiska staterna och Ryssland). EU-kommissionen lade i oktober 2008 fram ett förslag till en förordning för att reglera importen till EU av illegalt avverkat timmer. EU-parlamentet uttalade tidigt sitt stöd för att införseln av illegalt avverkat timmer ska bli olaglig, men denna del av förslaget

avvisades först av ministerrådet. EU:s jordbruksminister ansåg att det räcker med krav på att importörer visar tillbörlig aktsamhet för att undvika illegalt avverkat timmer.⁵⁹

I juli 2010 röstade EU-parlamentet igenom ett kompromissförslag som presenterats av EU-kommissionen. Beslutet innebär, förutsatt att det bekräftas av ministerrådet, att det från 2012 blir olagligt att importera illegalt avverkat timmer. Detta är ett stort och viktigt steg framåt.

Men lagstiftningen innehåller fortfarande luckor. Det finns inga gemensamma minimistraff för brott mot lagen, återförsäljares ansvar för att säkerställa att de inte säljer illegalt timmer blir begränsat, och förbudet mot import gäller inte heller illegal råvara som ingår i trycksaker och återvunnet trä.⁶⁰

- Sverige bör verka för att förordningen stärks och att de ovan nämnda luckorna täpps till i samband med den planerade översynen av lagen efter fem år. Det bör även tydliggöras att alla regler som rör skogsförvaltningen (respekt för ursprungsfolks och lokalbefolkningars markrättigheter mm) ingår i kriterierna för vad som är illegalt.

Elektronik

Svenskarnas konsumtion av hemelektronik ökar dramatiskt år för år. Varje år slängs ca 50 miljoner ton elektroniskt avfall i världen, eller ca 8 kg per människa på jorden. I Europa är genomsnittet ca 15 kg per person.⁶¹ Den genomsnittliga livslängden för en dator sjönk från sex år 1997 till bara två år 2005. I industriländer är livstiden för en mobiltelefon till och med kortare än så.⁶²

Konsumtionen av elektronikvaror orsakar en betydande miljöpåverkan i alla led, från utvinningen av råvaror och tillverkning till det slutliga omhändertagandet av de kasserade produkterna. Och i samtliga led äger den mesta och värsta miljöpåverkan rum i fattigare länder:

- Nickel, tenn och guld, liksom även mer exotiska metaller som kobolt, tantal och flera så kallade sällsynta jordartsmetaller, ingår i många elektroniska produkter. Utvinningen av flera av dessa metaller sker i fattiga länder med dålig eller obefintlig miljökontroll, och orsakar allvarliga föroreningar, avskogning och hälsoproblem. Utvinningen bedrivs ofta även under oacceptabla villkor för arbetare och lokalbefolkning.
- Bromerade flamskyddsmedel, starka lösningsmedel och flera andra mycket farliga kemikalier an-

vänds antingen i tillverkningen eller som ingredienser i elektroniska produkter. Användningen orsakar både arbetsmiljöproblem och utsläpp av giftiga ämnen till luft och vatten. En allt större andel av dessa kemikalier tillverkas numera också i länder med sämre miljölagstiftning och kontroll, vilket gör att den samlade miljöpåverkan av deras användning ökar.

- De skrotade produkterna innehåller en del dyrbara metaller som kan återvinnas, men även farliga kemikalier som behöver omhändertas. Sedan 2005 gäller producentansvaret även för elektriska och elektroniska produkter. Det betyder att den som sätter in sådana produkter på den svenska marknaden har ansvar för produkten under hela dess livslängd. Elektronikskrot samlas nu in separat och ska tas om hand på ett ansvarsfullt sätt. Men stora mängder elektronikskrot exporteras också – ofta i strid med internationell miljö rätt⁶³ – till fattiga länder, där det dumpas eller återvinns under både miljö- och hälsovidriga förhållanden.

Åtgärder

Åtgärder som minskar miljöbelastningen av Sveriges konsumtion av elektroniska produkter skulle bidra till att främja bland annat miljö målen *Frisk luft, Giftfri miljö, Skyddande ozonskikt, Levande sjöar och vattendrag, Grundvatten av god kvalitet* och *Ett rikt växt- och djurliv i andra länder*. Det skulle även bidra till att uppnå målet *Giftfri miljö* inom Sveriges gränser.

En strategi för att främja miljöanpassad elektronikkonsumtion

För att minska miljöbelastningen av Sveriges konsumtion av elektroniska produkter krävs åtgärder som riktar sig mot alla led i kedjan från råvaruutvinningen, via produktion och användning, till det slutgiltiga omhändertagandet av de uttjänta produkterna. Den dramatiska ökningen av konsumtionen, och den allt snabbare omsättningen av i princip likvärdiga produkter, gör det särskilt angeläget att fokusera på strategier för att minska efterfrågan på detta område.

En mer miljöanpassad konsumtion av elektronikvaror kräver bland annat:

- stöd till insatser för att åstadkomma attitydförändringar hos stora grupper av konsumenter
- ekonomiska styrmedel som stimulerar reparation och uppgraderingar framför byte av apparater (inklu-

sive ökade krav på producenter att underlätta och tillhandahålla uppgraderingar och reparationer), och ett ökat utbud av tjänster som inte kräver ständigt ny hårdvara

- skärpt tillämpning och kontroll av elektronikbranschens efterlevnad av Baselkonventionens förbud mot export av miljöfarligt avfall.

Ökat stöd till miljöanpassning och övervakning av elektronikproduktionen

Utarbeta ett samlat program för att stödja omställning och miljöövervakning av elektronikindustrin i utvalda producentländer, och i första hand i områden från vilka stora mängder elektroniska produkter exporteras till Sverige. Programmet bör engagera och, där så erfordras, även erbjuda stöd till ett brett spektrum av svenska och lokala aktörer:

- tillsynsmyndigheter i producentländerna och i Sverige (t ex Kemikalieinspektionen)
- fackföreningar och enskilda organisationer – både lokala och svenska (t ex SwedWatch, Fair Trade Center) – som övervakar miljö och arbetsförhållanden i producentländerna
- branschorganisationer, producentföretag och svenska företag som låter tillverka eller köper deras produkter
- institutioner som bedriver forskning och utveckling av alternativ (t ex ”grön kemi”) och märkning av miljövänligare elektronikprodukter (TCO Development)

Utöka EU:s förbud mot farliga kemikalier i varor

EU utgör en betydande del av den globala marknaden för elektriska och elektroniska produkter. Förbud och begränsningar av vilka kemikalier som får finnas i produkter som importeras till EU kan därför bidra till att produktionen ändras även för andra marknader.

- Förbjud fler ämnen under EU:s RoHS-direktiv

Genom RoHS-direktivet förbjuds eller begränsas användningen av kvicksilver, kadmium, bly, sexvärt krom och flamskyddsmedlen PBB och PBDE i nya elektriska och elektroniska produkter som släpps ut på marknaden i EU. Eftersom EU utgör en så stor del av världsmarknaden för sådana produkter har direktivet enligt Kemikalieinspektionen lett till att användningen av dessa ämnen i många fall helt och hållet upphört. EU:s

förbud har alltså fått globalt genomslag.

Inför omprövningen av RoHS finns det förslag om att fler produktgrupper ska ingå och att fler ämnen omfattas. De svenska miljöorganisationernas internationella kemikaliesekretariat ChemSec⁶⁴ visar i en rapport att det är både tekniskt och ekonomiskt möjligt att ersätta bromerade flamskyddsmedel och PVC-plast i elektronikprodukter med miljövänligare alternativ.⁶⁵ Elektronikföretagen Sony Ericsson, Dell, HP och Acer sluter i ett gemensamt utspel upp bakom ChemSec och förordar ett förbud mot bromerade flamskyddsmedel och PVC från år 2015, i nästa version av RoHS-direktivet.⁶⁶ EU-parlamentets miljö-kommitté avlog dock det förslaget vid sitt möte den 2 juni 2010.⁶⁷

- Sverige bör driva på för att bland annat förbud mot bromerade flamskyddsmedel och PVC snarast förs in i RoHS-direktivet
- Principen för RoHS-direktivet bör utökas till att omfatta flera sektorer, som exempelvis textilier (se även avsnittet om bomull, sid 29)

- Reglera användningen av alla särskilt farliga ämnen (SVHC) i varor

EU:s kemikaliepolitik, REACH, innebär att farliga kemikalier på sikt måste tillståndsprövas för att få användas i bland annat varor. Särskilt farliga ämnen, eller Substances of Very High Concern (SVHC), förs först upp på en kandidatförteckning för prövning. Avsikten är att all användning av dessa ämnen efter prövning ska fasas ut.

Särskilda regler om anmälningsplikt gäller för tillverkare, importörer och återförsäljare av varor som innehåller ämnena på kandidatlistan. Kunder som använder varorna yrkesmässigt, och även enskilda konsumenter, har rätt att få information om ämnena.

Enligt EU:s miljödirektorat är det minst 1200 kemikalier som uppfyller kriterierna för att klassas som SVHC. Men två år efter att REACH trädde i kraft är bara 29 av dem uppförda på kandidatlistan, och tillståndsprövningen har ännu inte börjat. Miljödirektoratet har målet att lista drygt 100 ytterligare kemikalier till 2012, och ”alla relevanta” SVHC först 2020.⁶⁸

- Det svenska Kemikaliesekretariatet har presenterat en SIN-lista (Substitute It Now) som innehåller 356 särskilt farliga ämnen. Sverige bör driva på för att åtminstone dessa ämnen⁶⁹ förs upp på kandidatlistan snarast möjligt, och för att prövningen av de listade ämnena påskyndas.

Vägen framåt

Att komplettera de befintliga miljömålen med ett 17:e miljömål, *Begränsad miljöpåverkan i andra länder*, är en möjlig väg för att säkerställa att miljömålsystemet bidrar till att minska miljöeffekterna utomlands av konsumtionen av importerade varor. Men oavsett om denna komplettering görs kan det av regeringen föreslagna generationsmålet, och dess strecksats om konsumtionen av varor och tjänster, kompletteras med etappmålet att Sverige senast 2015 ska ha antagit och börjat verkställa en samlad strategi för hållbar konsumtion och produktion. Konsumtionens miljöpåverkan i andra länder skulle också kunna speglas mer i preciseringarna av flera av de befintliga 16 miljömålen.

Det finns fortfarande stora kunskapsluckor när det gäller hur svensk konsumtion påverkar miljön i andra länder. Ett omfattande arbete pågår både för att samla in och analysera statistik och för att vidareutveckla verktyg och begrepp som kan bidra till att öka förståelsen för vad som behöver göras. Allt detta är viktigt. Men vi kommer aldrig att kunna få en fullständig bild av den svenska konsumtionens miljöeffekter, och vi vet redan tillräckligt för att kunna börja minska miljöpåverkan av vår konsumtion på en rad olika områden.

Vi har i denna rapport därför argumenterat för att parallellt med kunskapsuppbyggnaden ta fram åtgärdsstrategier för de miljöeffekter den svenska konsumtionen inom ett urval prioriterade varugrupper ger upphov till i utvecklingsländer. Rapporten har även presenterat ett antal förslag till prioriterade produktgrupper, samt ansatser och element som kan ingå i sådana strategier. Förslagen är av nödvändighet ofullständiga och skissartade, och ska som helhet snarast betraktas som illustrativa. Likväl finns där även förslag som kan omsättas mer eller mindre omgående.

Det är vår förhoppning att regeringen snarast agerar på Miljövårdsberedningens tidigare förslag om en kartläggning och analys av värdekedjorna för ett antal sinse-

mellan olika produkter och produktgrupper som kan tjäna som exempel på hur olika miljöproblem kan hanteras. På grundval av en sådan analys kan strategier för olika produktgrupper, med prioritet för grupper där den svenska konsumtionens miljöpåverkan är störst och där våra möjligheter att påverka är betydande. Det förtjänar att återigen betonas att arbetet med dessa strategier måste ske i nära samverkan med företrädare för dem som berörs i producentländerna: förutom myndigheter även producenter, anställda och annan lokalbefolkning som exempelvis påverkas av utsläpp, resursanvändning och ändrade försörjningsmöjligheter.

Den parlamentarisk beredning som har tillsatts⁷⁰ bör inte känna sig begränsad av den svaga formuleringen i det föreslagna nya generationsmålet, utan arbeta utifrån att premissen miljö- och hälsopåverkan i andra länder av svensk konsumtion ska minska.

Bilaga 1: MJVs förslag till nytt miljö kvalitetsmål

Redan 2004 föreslog Miljöförbundet Jordens Vänner ett nytt miljö kvalitetsmål, *Begränsad miljöpåverkan i andra länder*, med åtta delmål. Delmålen ska i första hand ses som exempel på hur sådana mål kan se ut. Ett alternativ till ett nytt miljömål är att arbeta in dess innehåll i de 16 befintliga miljömålen.

Nytt miljö kvalitetsmål

Sverige ska inte genom sin import bidra till skövling av natur eller förgiftning av människor och miljö i andra länder. Svenska banker och finansiella institutioner ska inte bidra till finansiering av miljöskadliga projekt i andra länder. Inriktningen är att miljö kvalitetsmålet ska nås inom en generation.

Delmål under nya miljö kvalitetsmålet

1. År 2015 ska dialoger mellan myndigheter och livsmedelssektorn ha resulterat i en bindande överenskommelse, som innebär att miljöskadlig import ersätts med miljöanpassade alternativ.
2. År 2015 ska dialoger mellan myndigheter och skogssektorn ha resulterat i en bindande överenskommelse, som innebär att miljöskadlig import ersätts med miljöanpassade alternativ.
3. År 2015 ska systemet med gröna certifikat för elproducenterna ha utvidgats till att ha en motsvarighet inom livsmedelssektorn och skogssektorn.
4. År 2015 ska svenska banker och andra finansiella institutioner ha upphört att bidra till finansiering av miljöskadliga projekt i andra länder.
5. Från och med år 2015 ska den offentliga upphandlingen inte bidra till miljöskadlig produktion eller utvinning i andra länder.
6. Sverige ska verka för att frågan om negativ miljö påverkan av expanderande jordbruksproduktion senast 2015 förs upp på mellanstatliga och överstatliga organisationers dagordning.

7. Sverige ska verka för att multilaterala förhandlingar om internationellt bindande minimiregler rörande företags ansvar för en globalt hållbar utveckling inleds, så att en internationell konvention kan antas senast 2015.
8. Sverige ska i de internationella finansiella institutioner där landet är medlem verka för att dessa senast 2010 har upphört att bidra till finansiering av miljöskadliga projekt.

Miljö kvalitetsmålet *Begränsad miljö påverkan i andra länder* bör i ett generationsperspektiv innebära bland annat följande:

- Sverige bidrar inte genom sin import av varor till skövling av natur eller förgiftning av människor och miljö i andra länder.
- Sverige bidrar inte genom finansiering av miljöskadliga projekt till skövling av natur eller förgiftning av människor och miljö i andra länder.
- Frågan om negativ miljö påverkan av expanderande jordbruksproduktion ges hög prioritet inom mellanstatliga och överstatliga organisationer.
- En internationell konvention om företags ansvar för en globalt hållbar utveckling har antagits.
- De internationella finansiella institutioner där Sverige är medlem har upphört att bidra till finansiering av miljöskadliga projekt.

Referens:

Det saknade miljömålet. Andra upplagan, sid 18-19. Björn Möllersten. Miljöförbundet Jordens Vänner, 2009.

Noter och referenser

1 "Miljömålen - allas vårt ansvar! Miljömålsrådets utvärdering av Sveriges 15 miljömål. 2004. <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-1235-5.pdf>

2 Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag. Regeringens proposition 2004/05:150. <http://www.regeringen.se/sb/d/4431/a/44128>

3 Tillväxt och miljö i globalt perspektiv. Miljövårdsberedningens promemoria 2007:1

4 Miljömålen – nu är det bråttom! Miljömålsrådets utvärdering av Sveriges miljömål. Naturvårdsverket, 2008. <http://www.regeringen.se/content/1/c6/10/51/34/062caede.pdf>

5 Miljömålen i nya perspektiv. Betänkande av Utredningen om miljömålssystemet. SOU 2009:83. <http://www.sweden.gov.se/sb/d/11597/a/132891>

6 Svenska miljömål – för ett effektivare miljöarbete. Regeringens proposition 2009/10:155. <http://www.sweden.gov.se/sb/d/12166/a/142456>

7 Motion 2009/10: MJ6. http://riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=410&dok_id=GX02MJ6

8 Miljömålen – svensk konsumtion och global miljöpåverkan. de Facto 2010. Naturvårdsverket. <http://www.miljomal.se/Undre-meny/Publikationer-och-bilder/Rapporter/Miljomalradet/Miljomalen--svensk-konsumtion-och-global-miljopaverkan/>

9 Redogörelsen för innehållet i PGU bygger på regeringens proposition 2002/03:122, *Gemensamt ansvar: Sveriges politik för global utveckling*, <http://www.sweden.gov.se/content/1/c4/07/73/874fe3e0.pdf> samt Utrikesutskottets betänkande 2003/04:UU3, *Sveriges politik för global utveckling* http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3325&dok_id=GR01UU3.

10 Sveriges politik för global utveckling. Regeringens skrivelse 2007/08:89. <http://www.regeringen.se/sb/d/10266/a/101082>

11 Att möta globala utmaningar – skrivelse om samstämmighet för utveckling. Regeringens skrivelse 2009/10:129. <http://www.regeringen.se/sb/d/12988/a/142509>

12 Det saknade miljömålet. Om miljöpåverkan i andra länder av svensk konsumtion, med förslag till nytt miljökvalitetsmål. Björn Möllersten. Miljöförbundet Jordens Vänner, 2009 (andra reviderade upplaga). http://www.mjv.se/filer/Det_saknade_miljomalet.pdf

13 Rättvisa mål. Rapport till den fördjupade utvärderingen av Sveriges miljömål. Miljöförbundet Jordens Vänner 2007. http://www.mjv.se/filer/rattvisa_mal_web_01.pdf

14 *Living Planet Report 2008*. WWF. <http://www.wwf.se/source.php?id=1199652>

15 Miljöförbundet Jordens Vänner presenterade 1997 detaljerade mål och beräkningar av det rättvisa miljöutrymmet ur ett svenskt perspektiv (en andra reviderad upplaga utkom 1998). *Ställ om för Rättvist Miljöutrymme – Mål och beräkningar för ett hållbart Sverige*. Eriksson, Eriksson, Berkow et al. Miljöförbundet Jordens Vänner.

16 *Papper vinner!* Skogsindustrierna, 2010. http://www.skogsindustrierna.se/web/Papper_vinner.aspx

17 Siffrorna avser 2005. <http://earthtrends.wri.org>

18 *Energiläget 2009*. Energimyndigheten. <http://www.energimyndigheten.se/sv/Energifakta/Statistik/>

19 Se not 8.

20 I fråga om koldioxid används även Border Carbon Adjustment, BCA.

21 Se not 8.

22 *Tar den offentliga sektorn miljöhänsyn vid upphandling? En enkätstudie 2009*. Rapport 5997, oktober 2009. Naturvårdsverket. <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/978-91-620-5997-2.pdf>

23 *Skydda, respektera, åtgärda – Förmå Europeiska unionen att ta täten och främja företagens sociala ansvar*. Sveriges ordförandeskap i Europeiska Unionen och Spaniens tillträdande ordförandeskap, odaterat. http://www.se2009.eu/polopoly_fs/1.23023!menu/standard/file/Deklaration%20svenska.pdf

24 Se not 6.

25 *Förenta Nationernas ramkonvention om klimatförändringar*, Artikel 3.5. <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

26 Se not 8.

27 FN:s Global Compact, på utrikesdepartementets hemsida 10 juni 2010. <http://www.regeringen.se/sb/d/2657/a/142479>

28 *Bilen, biffen, bostaden. Hållbara laster – smartare konsumtion*. Slutbetänkande av Utredningen om en handlingsplan för hållbar konsumtion – för hushållen. SOU 2005:51. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/45980>

29 *Sveriges Nationella Rapportering till FN:s Kommission för hållbar utveckling CSD 18-19. Kemikalier, avfall, hållbar konsumtion och produktion, transporter och gruvor*. Engelsk version tillgänglig på http://www.un.org/esa/dsd/dsd_aofw_ni/ni_pdfs/NationalReports/sweden/Full_text.pdf

30 *Sustainability Impact Assessment of Proposed WTO Negotiations. Final Global Overview Trade SIA of the Doha Development Agenda*. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/june/tradoc_128963.pdf

31 *Undercutting Africa. Economic Partnership Agreements, forests and the European Union's quest for Africa's raw materials*. Ronnie Hall. Friends of the Earth Europe, 2008. http://www.foe.co.uk/resource/reports/undercutting_africa.pdf

32 *Ett konkurrenskraftigt Europa i världen - Ett bidrag till EU:s tillväxt- och sysselsättningsstrategi*. KOM/2006/0567 slutlig. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0567:FIN:SV:PDF>

33 *Råvaruinitiativet: att uppfylla våra kritiska behov av tillväxt och arbetstillfällen i Europa*. KOM/2008/0699 slutlig. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0699:FIN:SV:PDF>

34 *Rådets förordning (EEG) nr 2092/91 av den 24 juni 1991 om ekologisk produktion av jordbruksprodukter och uppgifter därom på jordbruksprodukter och livsmedel*. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991R2092:SV:HTML>

35 *Rådets förordning (EG) nr 834/2007 av den 28 juni 2007 om ekologisk produktion och märkning av ekologiska produkter och om upphävande av förordning (EEG) nr 2092/91*. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:189:0001:0023:SV:PDF>

Kommissionens förordning (EG) nr 1235/2008 av den 8 december 2008 om tillämpningsföreskrifter för rådets förordning (EG) nr 834/2007 vad gäller ordningen för import av ekologiska produkter från tredjeländer. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:334:0025:0052:SV:PDF>

36 Se not 12.

37 *Kartläggning av kemikalieanvändning i kläder*. Rapport 09/52. Swerea IVF, sid 9. http://www.kemi.se/templates/News____5984.aspx

38 Statistik hämtad från *The Swedish Water Footprint*, Världsnaturfonden, WWF, odaterat. <http://www.wwf.se/source.php?id=1188196>

39 Dock börjar bevattnade kaffeodlingar sprida sig även till torrare områden, bl a i Brasilien. Se www.agbrazil.com/coffee_production.htm

40 *The Swedish Foodprint – an agroecological study of food consumption*. Susanne Johansson. Swedish University of Agricultural Sciences, 2005. <http://diss-epsilon.slu.se:8080/archive/00000843/>

41 *Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. IPCC, 2007. http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/syr/en/contents.html

42 *Soy consumption for feed and fuel in the European Union*. A research paper prepared for Milieudefensie (Friends of the Earth Netherlands). van Gelder, J. W. et. al. (2008). <http://www.foeurope.org/agrofuels/FFE/Profundo%20report%20final.pdf>

43 *Mer kött och soja – mindre regnskog. En rapport om svensk import från Brasilien*. Latinamerikagrupperna, Miljöförbundet Jordens Vänner och Swedwatch. 2009.

44 <http://www.responsiblesoy.org/>

45 *Open Letter: Growing Opposition to Round Table on Responsible Soy*. Undertecknat av 235 organisationer, däribland Friends of the Earth International och International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM). Maj 2010. <http://www.corporateeurope.org/agribusiness/news/2010/06/08/global-opposition-responsible-soy>

46 *Strategi för ett hållbart fiske*. Miljövårdsberedningens promemoria 2006:1. http://www.sli.lu.se/pdf/SLI_Remiss47_2006.pdf

47 *Världens Natur. Tema: Kust och hav*. Naturskyddsföreningen 2007.

48 *Slipping through the net*. Göran Eklöf. Naturskyddsföreningen, 2008. http://www.naturskyddsforeningen.se/upload/Foreningsdokument/Rapporter/engelska/rapport_kusthav_slippingthroughthenet.pdf

49 *Reflections on further reform of the Common Fisheries Policy*. Commission Working Document, 2008. http://www.cfp-reformwatch.eu/pdf/reflection_cfp_08_mid.pdf

50 <http://www.cfp-reformwatch.eu/category/top-menu/sea-facts-and-figures/> och *Ett skepp kommer lastat*. Om EU:s fiskeavtal i Västafrika. Naturskyddsföreningen 2009. http://www.naturskyddsforeningen.se/upload/Foreningsdokument/Rapporter/hav/Ett_skepp%2520kommer%2520lastat_lowresk.pdf

51 *Livestock's long shadow. Environmental issues and options*. FAO, 2006. <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/010/a0701e/a0701e00.pdf>

52 http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=410&dok_id=GV02MJ269
http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=410&dok_id=GV02MJ365&rm=2007/08&bet=MJ365

53 www.kottfrimandag.se

54 *Konsumtionens klimatpåverkan*. Rapport 5903, november 2008. Naturvårdsverket. <http://www.naturvardsverket.se/sv/Nedre-meny/Webbokhandeln/ISBN/5900/978-91-620-5903-3/>

55 E-mail från Mats Björnell, Naturvårdsverket, 25 maj 2010.

56 www.millenniumassessment.org/en/Synthesis.aspx

57 Se not 16.

58 Kriterierna ska enligt planen fastställas strax efter att denna rapport gått i tryck.

59 Förslaget och alla steg i dess behandling finns tillgängliga via <http://www.europarl.europa.eu/oeil/FindByProcnum.do?lang=en&procnum=COD/2008/0198>

60 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P7-TA-2010-0268>

61 *Grönare IT!* makeITfair, 2009. <http://makeitfair.org/the-facts/leaflets>

62 <http://www.greenpeace.org/international/en/campaigns/toxics/electronics/the-e-waste-problem/> den 20 juli 2010.

63 Inspektioner i 18 europeiska hamnar 2005 visade att nästan hälften (47 procent) av det exporterade avfallet, inklusive e-avfall, var olagligt. <http://www.greenpeace.org/international/en/campaigns/toxics/electronics/the-e-waste-problem/where-does-e-waste-end-up/> den 20 juli 2010.

64 ChemSec är en fristående organisation som bildades 2002 av Fältbiologerna, Miljöförbundet Jordens Vänner, Naturskyddsföreningen och Världsnaturfonden. www.chemsec.org

65 *Electronics Without Brominated Flame Retardants and PVC – a Market Overview*. ChemSec, odaterad. <http://www.chemsec.org/rohs/market-overview>

66 *Sony Ericsson vill ha hårdare RoHS-direktiv*. Elektroniktidningen 19 maj 2010. http://www.etn.se/index.php?option=com_content&view=article&id=51365

67 *RHoS vote: A missed opportunity*. <http://www.chemsec.org/news/557-rohs-vote-a-missed-opportunity>

68 *All relevant SVHCs will be listed on the Candidate List by 2020*. <http://www.chemsec.org/news/548-all-relevant-svhcs-will-be-listed-on-the-candidate-list-by-2020>

69 <http://www.chemsec.org/list/about-sin>

70 *Parlamentarisk beredning för underlag om hur miljö kvalitetsmålen kan nås*. Dir. 2010:74. Miljödepartementet, 1 juli 2010. <http://www.regeringen.se/sb/d/13265/a/149272>

Miljöförbundet Jordens Vänner
Box 7048
402 31 Göteborg

www.mjv.se

Tel: 031-121808
Fax: 031-121817
E-post: info@mjv.se

ISBN: 978-91-978196-5-7